گلزار دبستاں

مع فرہنگ

(حصہ اول - حصہ دوم)

DM

دار المنیف

للنشر والتوزیع

الامام احمد رضا اکادیمی

بریلی الشریفۃ (الهند)

حصہ اول

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

نحمدہ و نصلی علیٰ رسولہ الکریم

(۱) ان فقروں میں اضافت کی ترکیبوں کو دیکھو اور خیال کرو۔

آبِ زر۔ کفِ دست۔ دلِ من۔ سَرِ وے۔ رگِ پا۔ سُمِ خر۔ دَمِ آب۔

(۲) صفت موصوف کی ترکیبوں کو دیکھو اور خیال کرو۔

شیرِ نر۔ اسپِ چابک۔ خطِ خوب۔ نانِ گرم۔ آبِ خُنک۔ رنگِ شوخ۔ رَختِ کہنہ۔ کلاہِ نو۔

(۳) دیکھو ان جملوں میں موصوف، مفرد اور صفتیں مرکب ہیں۔

گلِ شوخ رنگ۔ آواز دلکش۔ کتاب خوش خط۔ پیرِ خم کمر۔ زنِ خوب رو۔ طفلِ نوخیز۔

(۴) دیکھو یہ خبری جملے ہیں، ان کے واحد اور جمع پر خیال کرو۔

احمد ذہین است۔ ہمہ خوب اند۔ محمود غبی است۔ کاردکند است۔ دلہا خوش اند۔ چاقو تیز است۔

(۵) ضمیروں کی ترکیب کی خبری حالت پر اور ان کے واحد اور جمع پر خیال کرو۔

اُو ہست۔ آنہا ہستند۔ تو ہستی۔ شما ہستید۔ من ہستم۔ ما ہستیم

(۶) ضمیروں کی اضافت کی حالت دیکھو۔

خرِ اُو بود۔ خرِ آنہا بود۔ کتاب تو کجاست؟ خط شما خوب ست۔ خط من بد نیست۔ سگِ ماست۔

(۷) ان کی فاعلی حالت پر غور کرو۔

اُو می گوید۔ آنہا می روند۔ تو چرا رفتی؟ شما دیدید۔ من دادم۔ ما گرفتیم۔

(۸) مفعول کی حالت دیکھو۔

اُورا۔ آنہارا۔ ترا۔ شمارا۔ مَرا۔ مارا۔

(۹) یہ فعل لازم ہیں، فاعل اور فعلوں کے واحد اور جمع پر خیال کرو۔

احمد آمد۔ ہمہ بودند۔ احمد تو می روی؟ شما کے می روید؟ من می آیم۔ مانمی آییم۔

(۱۰) یہ فعل متعدّی ہیں، فاعل کے ساتھ ان کے مفعول پر بھی خیال کرو۔

احمد خط نوشت۔ ہمہ سلامش کردند۔ تو درس گرفتی؟ شما کتابم دیدید؟ سگے دیدم۔ بطے دیدیم۔

(۱۱) مختلف فعلوں کی گردانیں مشق کے لیے، ان کے زمانوں پر خیال کرو۔

(۱) اُومشق می کند۔ آنہازور می کنند۔ تو چہ می کنی۔

(۲) او بخانہ نمی رود۔ آنہامی روند۔ آنہاشیر می خورند۔ تو بمدرسہ می روی؟ شما کار می کنید؟ من کار می کنم۔ مامشق نمی کنیم۔

(۳) او نان نمی خورد۔ مانشستہ بودیم۔ تو خط نمی نویسی۔ شما آب نمی خورید۔ من درس می گیرم۔ ما قلم نمی دہیم۔ شما بازار نمی روید۔ من بالا می روم۔ ما پایئں نمی رویم۔

(۴) او گفتہ بود۔ آنہا گفتہ بودند۔ تو دیدہ بودی۔ شما خواندہ بودید۔ من نہ گرفتہ بودم۔ مانشستہ بودیم۔

(۵) او طلبیدہ است۔ آنہا شنیدہ اند؟ تو چیزے شنیدی؟ شما چہ می شنیدید؟ من طلبیدم۔ ما نہ طلبیدیم۔

(۶) او راہ رفتن نمی تُواند۔ آنہا کے رفتن می توانند؟ تو حالا نوشتن می توانی؟ شما خواندن می توانید؟ من ہنوز گفتن نمی توانم۔ ما نشستن نمی توانیم۔ آں شکستہ بود۔

مشق کے لیے صیغۂ امر کے مختلف جملے:

(۱) آب بیار۔ زود بیار۔ خم شو۔ پیش بیار۔ پس تر بنشیں۔ کتاب واکن۔ ورق بگرداں۔ ایں رابخواں۔ ہجاکن۔ باز بخواں۔ از سر بخواں۔ بلند بخواں۔ حفظ کن۔ گوش کن۔ ازیادت نہ رود۔ بس کن، بس کن۔

(۲) محکم بگیر۔ زود بنویس۔ زود باش۔ زود برو۔ زود بیار۔ بگزار کہ برود۔ مگزار کہ بپرد۔ دستِ چپ برگرد۔ پس پس بیا۔ پیش پیش برو۔ دست راست ببیں و بنویس۔ پاے چپ بردار۔ آہستہ برو۔

(۳) پیش شو پیش۔ صبر کن۔ آرام بگیر۔ دروں بیا۔ از خانہ برآ۔ قدرے آب بگیر۔ باز گو۔ ہوش دار۔ ساعتے پس برو۔ ایں رابنویس۔ درست بنشیں۔ سرمشق پیش گیر۔ زود بنویس۔

چھوٹے چھوٹے جملے مشق کے لیے:

(۱) اجازت است ؟ بیروں روم۔ آب بخورم۔ می روم و می آیم۔ او سیب می خورد۔ خط می نویسد۔ احمد کجا می روی ؟ باش باش کہ می رسم۔ ساعتے آرام بگیر۔ احمد می رود، تو ہم برو۔

(۲) قلمت چہ شد؟ در قلمدان باشد۔ او حفظ می خواند۔ تو دیدہ می خوانی۔ ایں ہماں ست۔ آں مال شماست۔ ایں مال ماست۔ ہمہ آں جا ہستند۔ شب ایں جا بودند۔ ہماں وقت رفتند یکے نماند۔

(۳) ہیچ کس نرفتہ۔ او کیست ؟ چہ کارہ ست ؟ ہمیں است۔ خیر! دیگر است۔ نہ این ست نہ آن ست۔ فردا می روم، چہ حکم ست ؟ ایں را می گیرم عیب کہ ندارد؟ بگیر عیبے نیست۔ ہمہ اش تراست۔

(۴) خیلے بلند ست۔ احمد کجا ماندہ؟ پس پس می آید بکسے حرف می زند۔ گاہ گاہ می روم۔ چنین ست یا چناں۔ بما بدہید۔ دیگر ندارم۔ بخدا کہ ندارم۔ خیر! من ہم نمی خواہم۔ بکار ندارم۔ ایں چہ می خواند؟

(۵) ایں جا کہ می ماند؟ او احمق ست۔ عجب احمقے ست! سخت بے عقل ست۔ عجیب بے کمالیست! بالا بود، بزمیں افتاد۔ سرش بسنگ خورد۔ استخوانش ریزہ ریزہ شد۔ ایں سیاہ است یا کبود؟ ایں گلنار ست یا نارنجی؟

ضمیریں اور ان کی مختلف ترکیبیں مشق کے لیے:

(۱) پیش او ہست۔ او دارد۔ او سگے دارد۔ پیش شاں ہست۔ آنہا دارند۔ آنہا گربہ دارند۔ پیشت ہست۔ اسپ داری۔ پیشت اسپ ہست۔ پیش شما ہست۔ پیش شما خروسے ہست۔ شما سگ دارید۔ پیش من ست۔ کارد او پیش من ست۔ بندہ کارد دارم۔ پیش ما ہست۔ پیش ما شتر ست۔ ما داریم۔ ما شتر داریم۔

(۲) خروس من پیش تست؟ پیش من نیست۔ پیش بندہ نیست۔ یابوے من پیش شما است؟ پیش ما نیست۔ ما نداریم۔ خر من پیش اوست۔ خر من پیش او نیست۔ او ندارد۔ قیچی شما پیش من ست۔ پیش او نیست۔ او ندارد۔ کلاہِ شما پیش آنہاست؟ خیر! پیش آنہا نیست۔ آنہا ندارند۔

(۳) کلاہت پیش شاں ہست۔ خیر! پیش شاں نیست۔ پیش آنہاں نیست۔ کتابت پیش ماست۔ خیر! پیش شمانباشد۔ پیش آنہاباشد۔ قلم ماپیش شان ست۔ پیش آنہانیست۔ پیش خودت باشد۔ چاقوئے شاں پیش تونیست؟ پیش ماکے دیدید؟ پنسل آنہاپیش ماست۔ پیش شماکجاباشد؟ پیش شاں خود باشد۔

(۴) پیش من بود۔ من داشتم۔ بندہ داشتم۔ پیشت بود۔ تو داشتی۔ پیشش بود۔ او داشت۔ پیش مابود۔ ماداشتیم۔ پیش شما بود۔ شماداشتید۔ پیش شاں بود۔ آنہاداشتند۔

(۵) من نداشتم۔ بندہ نداشتم۔ تونداشتی۔ مانداشتیم۔ شمانداشتید۔ آنہانداشتند۔ اونداشت۔

(٦) پیش من نبود۔ پیشت نبود۔ پیشش نبود۔ پیش مانبود۔ پیش شمانبود۔ پیش شاں نبود۔

دیکھو ہر قسم کی چیز کے لیے اور آدمی کے لیے اور وقت کے لیے کن کن لفظوں سے پوچھتے ہیں:

(۱) ایں کیست؟ کدام کس ست؟ چہ کارہ ست؟ بہ بغلت چیست؟ ایں از کیست؟ بدست چہ داری؟ چہ قدر ست؟ دواتم پیش کہ بود؟ ایں چہ قدر باشد؟ کہ دادہ است بشما؟ ایں چیست؟

(۲) کدام کس بشما دادہ است؟ سیب از کجایافتی؟ بہی از کیست؟ کتابم پیش کیست؟ تصویرہا از کجا بہم رسید ند؟ شماکدامش می خواہید؟ کدام یکے بہ احمد بد ہم؟ احمد چراایں جانمی آید؟

(۳) اکنوں چگونہ ست؟ کے می آید؟ خانہ محمود کجاست؟ بکدام محلہ می نشیند؟ ساعت چندزدہ؟ چند ساعت روز برآمدہ؟ شب چہ قدر گزشتہ؟ کتاب بچند گرفتی؟ بنظر شماماں چندست؟ امروز چندم ماہ ست؟

متفرق جملے مشق کے لیے:

(۱) بیائید. بنشینید۔ سخنے دارم بشما۔ در قفس چیست؟ عجب مرغ خوش الحان ست۔ پوستینے می خواہم۔ از کجابدست آید؟ تلاش می کنم۔ پیدامی شود۔ تمام روز گشتم دوتایافتم۔ لباس شماچرک شدہ۔ امروز تبدیل می کنم۔ ہنوز گازر نیاوردہ است۔ پیراہن شمانجس شدہ۔ حالابہ آب می کشم۔

(۲) ہر صبح بہ ارک طنبور می زنند۔ گاورادیدید؟ شاخ ندارد۔ ایں سنگ چہ قدر سنگین باشد؟ زنجیر ساعت. ببینم۔ چند حلقہ دارد؟ قیمت ایں فیروزہ چہ باشد؟ فقیرے بر در استادہ است۔ بگوماہم مہمان ہستیم۔ خانہ، خانۂ مانیست۔ بگوبدروازہ. بنشنند

(۳) کار خود را بہ انجام رسانیدی؟ زود بیار زود بیار۔ چابک بیار۔ اگر دیر می کنی کار از دست می رود۔ اگر زود تر نمی کنی کار از تو می گیریم۔ آوازم کہ شنیدند ہمہ ترسیدند۔ بارے سخنم گوش کردند۔ ہمہ شاں باہم دگر آزردگی دارند۔ خدا از دشمنم نگہ داشت۔

(۴) چرا بگریزم؟ باکے نیست۔ من بلند بالا ہستم۔ شما پست قامت ہستید۔ او میانہ قد ست۔ ریشش چہ قدر دراز ست۔ عجب ریش درازے دارد۔ کفش خودم گم کردم۔ نارنج از کجا آوردید؟ بما بدہید۔ ہمیں یک دانہ است۔ دیگر ندارم۔ بخدا کہ ندارم۔

(۵) بندہ امروز بہ لشکر رفتہ بودم۔ راہ غلط کردم۔ بسیار سرگرداں شدم۔ شما بخانہ رفتہ بودید۔ ایں شہر از علاقۂ پنجاب است۔ کیست کہ بزمیں افتادہ؟ بے چارہ حمّال ست۔ بسیار خستہ شدہ۔ بارش خیلے گراں بود۔ از پشت انداختہ۔ بسایۂ درخت آرام می گیرد۔

(۶) احمد روز نامچہ اش آوردہ بود۔ حساب خود فیصل کردم۔ دہ روپیہ بذمۂ شما ہم نوشتہ۔ ہنوز بست روپیہ برو دارم۔ بدبدہ آدم ست۔ خیر! من ہم بدبگیر ہستم۔ صبح بزودی می روم۔ سر راہش می گیرم۔ بندہ بایں کارہا غرض ندارم۔

(۷) ملا فرقان خود را خراب کرد۔ بعیش و عشرت افتاد۔ تمام مالش برباد داد۔ اکنوں غیر از حسرت چارہ چیست! روزے زنجیر خانہ می رود۔ پیش خدمت شما کجاست؟ بازار رفتہ۔ ہمپاے آغا رفتہ۔ پے کارے رفتہ۔ درون خانہ ست۔ خانہ را صفا می دہد۔ مگر ایں برادرے دارد۔

(۸) خود شما چنیں کارہا چرا می کنید؟ پیش خدمت ما سلیقہ ندارد۔ برادر شما چہ می کند؟ غذا می خورد می آید۔ چہ می خوانید؟ ہماں کتاب دی روزہ ست۔ برادر شما چہ می خواند؟ ہمیں می خواند۔ ہر چہ او می خواند من می خوانم؟ می روید، اکنوں شمارا کے می بینم؟ فردا۔

(۹) شما چرا می روید؟ چہ طور نہ روم؟ اگر نہ روم او می آید۔ اگر صورت انیست من ہم بروم۔ اگر ایں کارے کردی گوی از میدان ربودی۔ ہر چہ او می کند می کنم۔ آب می بارد۔ بیائید دروں بنشینیم۔ پیش بندہ چرا نمی نشیند؟ ایں جا چرا نمی نشیند؟ پہلویم بنشینید۔

(۱۰) آغا ہر چہ کردید شما کردید۔ من ہم ہمیں فکر ہستم۔ ایں بسیار خوب ست۔ اگر نہ چنیں ست شما بفرمائید۔ خیر

ست؟امروز متفکر بنظر می آئی۔ دلم ہم غم گین ست، فکر چیست؟فضل خدا ست۔ شما ہیچ فکر نہ کنید۔ خاطر جمع باشید۔ باآرام بنشینید۔

دیکھو مختلف وقتوں کے لیے کیا کیا لفظ ہیں اور کیوں کر بولے جاتے ہیں؟

(۱) من اول بشما گفتہ بودم۔ پیش ہم گفتہ بودم۔ او پیش تر بمن گفتہ بود۔ خیر! آخر بچشم خود می بیند۔ امسال خیلے گرانی ست۔ سال گزشتہ ایں حال نبود۔ سال آئندہ ارزانی می شود۔ دی روز او را دیدم۔ پری روز خودش ایں جا بود۔ پری پری روز خبر ندارم۔ امروز ہلال خواہد بر آمد۔

(۲) اکنوں شب ماہ ست۔ فردا دعوت شما ست۔ فردا کہ فرصت ندارد۔ فرصتم نیست۔ پس فردا یا پس پس فردا۔ دی شب نیامدید؟ پری شب ہم غائب بودید؟ امشب ہمیں جا باشید۔ خیر! فردا شب می آیئم۔ پاسے از شب گزشتہ بود۔ پارۂ از شب باقی بود۔ نیم شب بر آسماں روشنی چہ بود؟ بلے! شہابہ باشد۔

(۳) دو روز تعطیل است۔ بیائید سیر باغ کنیم۔ ایں قدر فرصتم کو؟ صباح زود بروید۔ پایاں روز پس بیائید۔ شام خانہ می رسم۔ احمد ایں جا کے می آید؟ گاہ گاہ می آید۔ اینک ایں جا بود۔ ساعتے پیش از شما رفتہ۔ صبح و شام می آید۔ ہنوز نیامدہ۔ ساعتے پس بیائید۔

(۴) اکنوں ما می رویم۔ کے رفتن می توانید؟ حالا کے می گزاریم؟ بگزارید کہ بروم۔ باز می آیم۔ ہر گاہ شما می آئید من ہم می آیم۔ در زمستاں قریب چاشت مدرسہ وا می شود۔ پایاں روز رخصت می شود۔ وقت رخصت ساعتے چار ست۔ در تابستان صبح وا می شود کہ ساعت شش باشد۔ نیم روز رخصت می شود کہ ساعت دوازدہ ست۔

مدرسہ اور مکتب کی گفتگو:

(۱) برادر برخیز! آفتاب بر آمد۔ برخیز کہ آفتاب بلند شد۔ وقت مکتب قریب ست۔ آب گرم موجود ست۔ آفتابہ بگیر، دست و رویت بشو۔ موہاے خود را شانہ کن۔ ناشتہ ہم حاضر ست۔ ناسپاتی کہ دادہ است بشما؟ نہار نخورید کہ رطوبت می آرد۔ چرا گریہ می کنی؟

(۲) لباس خود بپوش۔ کاہلی مکن۔ لباس تو کثیف شدہ۔ چرا تبدیل نمی کنی؟ بر دامنت داغ گردست۔ بسر انگشت پاک کن۔ کتاب تو کجاست؟ جزودان چہ کردی؟ بگیر و بمکتب برو۔ امروز بمدرسہ نمی روی؟ بلے روز آزاد نیست۔ ساعت دہ نزدہ۔ ہنوز دیر ست۔ بست لحہ باقی ست۔

(۳) کتاب خود را خراب مکن۔ ببیں دریدہ می رود۔ میان مقویٰ نگہ دار۔ امروز نسبت بہ ہر روزہ دیر شدہ۔ زود بیائید کہ دیر می شود۔ خیر ہنوز وقت ست۔ عمارتے کہ پیش روے شماست ہمیں مدرسہ ست۔ آغا حسین! افتاں و خیزاں کجا می روی؟ باش باش کہ من ہم رسم۔

(۴) جناب آغا! بندہ امروز بمکتب آمدم۔ کدام کتاب بخوانم؟ بخانہ پندنامہ می خواندم۔ در قواعد ہنوز چیزے نخواندہ ام۔ الفاظ بہ املا نوشتن می توانی؟ خیر! نو آموزم ہنوز یاد نہ گرفتہ ام۔ از شفقت جناب قریب تر می آموزم۔ طورے کہ فرمایند بہ عمل آرم۔ ایں الفاظ را رواں کن۔ ہمیں را بمشق بنویس کہ املاے تو درست شود۔ بچشم۔

(۵) صبح زود برخیز۔ تا آفتاب برآید از ضروریات فارغ باشی۔ لباس پاکیزہ بپوش۔ بروقت خود را بمدرسہ برساں۔ چوں بمکتب در آئی، آداب جاے را نگہ دار۔ چوں پیش استاد آئی سلام کن۔ جاے خود بہ آرام بنشیں۔ پیش و پس، راست و چپ نظر مکن۔ تا نشستہ باشی مؤدب بنشیں۔

(٦) چوں رخصت شوی خانہ برو۔ در راہ بازی مکن۔ خانہ کہ می رسی بزرگاں را سلام کن۔ کتاب سر طاقچہ بگذار۔ دست ورو شستہ ہر چہ حاضر باشد قدرے بخور۔ ساعتے بیروں تفرج کن۔ بہ اطفال ہرزہ نگردی۔ پیش از شام خانہ بیا۔ ہر چہ بروز خواندی بازش بخواں۔ خواندن شب بر دل نقش می شود۔ بحرفہاے بد، زباں آشنا مکن۔ مکتب جاے خواندن ست، نہ جاے بیہودہ گفتن۔

(۷) احمد بیا۔ کتاب خود بیار۔ بشنوم چہ خواندی۔ اگر یاد داری چرا نمی خوانی؟ محمود تو بگو۔ اگر می دانی چرا نمی گوئی؟ درست بخواں۔ غلط مکن۔ آغا! در کتاب ہمیں نوشتہ۔ خیر! کاتب غلط کردہ۔ قلم بگیر و درست کن۔ رُوے ورق بگرداں۔ ہر چہ خوانی فہمیدہ بخواں۔ باآہستگی بخواں۔ طوطی وار از بر کردن فائدہ ندارد۔ بمطلب نہ رسیدن و الفاظ از بر کردن حاصل چیست؟ بخواں! ہنوز رواں نہ شدہ۔

(۸) چہ نام داری آغازادہ! نام پدر شما چہ باشد؟ چہ کار می کنید؟ سوداگری۔ عمر شما چہ قدر باشد؟ چاردہ سالہ۔ بکدام محلہ می

نشینید؟ کلاہ بر سر درست بگذار۔ چراکج گذاشتی؟ بنشیں وراست یاد کن۔ پیش رویم بنشیں۔ پشت سرم چرا نشستی؟ بیا! بہ پہلوے احمد بنشیں۔ ہاشم را آوازدہ۔ دریں ماہ دو سہ روز غیر حاضر بود۔ آغا حسین ہم ہفت روز نبود۔ تا توانید شما غیر حاضر نباشید۔

(۹) وقت برخاست قریب ست۔ دو ساعت چہار دہ لمحہ باقیست۔ اجازت ہست؟ می روم، آب خوردہ می آیم۔ بر و مشق خود بیار کہ بہ بینم۔ ایں از کیست؟ ایں نسبت باو بہتر ست۔ ایں سطر بہتر نوشتہ۔ کرسی ایں اندک درست ترنشستہ۔ ایں حرف شما بے قاعدہ ست۔ سر مشق را دیدہ بنویس۔ مرکب خیلے غلیظ ست۔

(۱۰) کاغذ آہار ندارد۔ مرکب رامی کشد۔ ببینید! مرکب ما چہ قدر روشن ست۔ دوات شما آبگی ست۔ ہمیں صفحہ را کہ خواندۂ نقل بردار۔ ایں طفل را چرا شلاق می کنند؟ البتہ خطائے سرزدہ باشد۔ درس خودش رواں نہ کردہ باشد۔ از ہمین ست کہ زیر چوبش می کشند۔ احمد! کجا؟ بگذار کہ ہنوز فرصت بازی ندارم۔ احمد ساعتے ہم بخانہ نمی ماند۔ کجامی رود؟ خبر ندارم۔

(۱۱) بخواں! ایں چہ لفظ ست؟ ہجا کردہ بگو۔ ایں فقرہ چہ معنی دارد؟ بندہ طفل ام۔ چگونہ توانم گفت۔ ہنوز حرف شناس ہستم۔ قدرے خواندہ ام۔ رفیقت نیم صفحہ بخواند، مگر شرمے نداری؟ سرجناب سلامت باشد۔ یک ماہ پس عرض می کنم۔ احمد! تو می توانی کہ ایں را بخوانی؟ بلے! چرا نمی توانم؟ ایں لفظ ظلم ست۔ آفریں آفریں کرسی بگیر و بنشیں۔

(۱۲) احمد سعادت مند پسر یست۔ سبق ہر روزہ اش یاد می کند۔ اکنوں سوادش روشن شدہ۔ خیلے محنت کش ست۔ بہ اندک مدت استعداد بہم رسانیدہ۔ بفارسی حرف زدن می توانی؟ قبلہ خیر۔ چرا بفارسی حرف نمی زنی؟ ربطے بزبان فارسی ندارم۔ زبان فارسی خیلے دشوار ست۔ لاکن عجب زبان شیریں ست! شرم مکن۔ ہر چہ بتوانی بفارسی حرف بزن۔ ہمیں طور مشق می شود۔ بیا بفارسی حرف زنیم و یک دست ترک ہندی گوئیم۔

بچوں کی فریادیں اور شکایتوں کی باتیں:

(۱) جناب آغا کاردم گم شد۔ کجا گزاشتہ بودی؟ در جزو دانم بود۔ احمد تو دیدی؟ من چہ خبر دارم؟ دیگر کہ بُردازیں جا؟ آخر دزد کہ نمی افتد ایں جا۔ جناب آغا! ہاشم کتابم گرفتہ نمی دہد۔ پیش من بیار۔ ہاشم چرا بہ محمود منازعت کردی؟ چرا بمردم جنگ می کنی۔ آخر او چہ گفتہ بود بتو؟ بسیار بے باک شدۂ۔ دیگر بار شکایتت بگوشم نہ رسد، واِلاّ سخت گوشمالت می دہم۔

(۲) احمد! چہ می کنی؟ خاموش نمی مانی؟ مگر نمی ترسی؟ می بینم یک ساعت بآرام نمی نشینی دیگر بارہ آں جانہ روی۔ چرا خندہ می کنی؟ خیلے گستاخ شدۂ۔ بسیار بے ادب ہستی۔ بہ یک گوشہ آرام بنشیں۔ بیا کہ ترا پیش آخوندت برم۔ معاف کنید آغا۔ باز چنیں حرکت نخواہم کرد۔ چہ غوغاست؟ عجب بے تمیز بچہ ہا ہستند۔ یکے کہ سزایافت اکنوں ہمہ دم بخود نشستند۔ چہ می گوئی؟ سخنت بفہم نمی آید۔ تلفظ خودت درست کن۔ مرکب بردامن از کجا ریختی؟ عجب پسرۂ کثیف ہستی! ہوش دار۔ باز ایں حرکت نہ کنی۔ بچہ ہا! چرا غوغا می کنید؟ بخدا کہ مغز سرم خوردید۔ احمد بار باری پرسی۔ چرا یاد نمی داری؟ ہر چہ می گویم بخاطر نگہ دار۔

(۳) بالاے درخت چرا رفتی؟ پائیں بیا۔ زود تر فرود آئی۔ اگر پایت خطا می کند استخوانت ریزہ ریزہ می شود۔ بہاری رخصت می طلبد۔ پدر و مادرش می روند۔ او ہم می رود۔ حالا کجا بماند؟ ایں جا کہ پدر و مادرش بود۔ آغاز ادہ! چند تا برادر داری؟ پنج برادر ہستیم و یک خواہر۔ عم زادۂ شما چند سالہ است؟ برادرت کدخدا شدہ؟ بلے! خانۂ پدر زنش می ماند۔ خالم بہ دہلی ڈپٹی ست۔

(۴) امروز احمد نیامدہ۔ گویند دی روز تپ کردہ۔ گرم ست یا لرزۂ نوبت ست، یا بہ ہر روزہ؟ گاہے عرق ہم می کند۔ می گویند اکنوں چیزے بہتر ست، مگر ہنوز بالکل صحیح و سالم نشدہ۔ تیمارش کہ می کند؟ پدرش می کند۔ مگر بسیار متفکر ست۔ ہیچ دوا نفعے نمی کند۔ علاج ڈاکٹر چرا نمی کند؟ مردم ہند از ڈاکٹری ترسند۔ آخر چرا؟ فقط بے عقلی۔ نفعے کہ در علاج ڈاکٹر دیدم بہ ہیچ علاج ندیدم۔ دوا اندک و نفع بسیار! خیر خدا ایش شفا دہد۔

(۵) احمد بر دست و پایت چند تا انگشت ست؟ می توانی بشماری؟ بلے می توانم۔ تا بست بشمار۔ بچشم۔ شصت دقیقہ یک ساعت ست۔ بست و چہار ساعت یک شبانہ روز۔ یک ہفتہ ہفت روز۔ چار ہفتہ یک ماہ۔ دوازدہ ماہ یک سال۔

دوست کی ملاقات:

السلام علیکم۔ وعلیکم السلام۔ مزاج عالی؟ الحمد للہ۔ دعاے جان شما۔ خوش آمدید۔ مردم بخیر اند؟ کوچک و بزرگ بسلامت؟ بلے! ہمہ دعا می کنند۔ بعد مدت تشریف آوردید۔ ایں قدر بے التفاتی۔ معاف دارید۔ چہ کنم! کارہاے دنیائی گزارند۔ ہم دولت خانہ رابلد نبودم۔ مزاج چہ طور ست؟ امروز درد سر دارم۔ آغا! کمرم درد می کند۔ نصیب اعدا۔ از کے؟ صبح کہ از رخت خواب برخاستم دیدم سرم درد می کند۔ از تکان ست۔ ساعتے خواب کنید، رفع می شود۔ امروز آغا احمد آمد حیف کہ بخانہ نبودم۔ کدام خبرے تازہ دارید؟ می گویند امروز دو تا کشتی غرق شد۔ کجا شنیدید؟ از بازار فہمیدم۔ وائے برحا

صاحب مال، بے چارہ چہ قدر نقصان برداشتہ باشد؟ البتہ دہ، دوازدہ ہزار روپیہ باشد۔ اجازت ست؟ حالا رخصت می شوم۔ چراچرا ایں قدر زودی !؟ بنشینید، ساعتے حرف زنیم و دل خوش کنیم۔ خدمت شما کارے ہم دارم۔ امرے صلاح طلب ست۔ خیر! حالا کہ وقت مدرسہ قریب ست۔ باز کے تشریف می آرید؟ ان شاء اللہ فردا روز می رسم۔

ناواقف مسافر سے ملاقات:

خوش آمدید۔ صفا آوردید۔ بنشینید۔ مزاج مقدس؟ دعاے مزاج جناب۔ از کجامی رسید؟ از شیراز۔ چند روز ست از شیراز بر آمدید؟ سہ ماہ۔ بکدام راہ؟ راہ کابل۔ چرا براہ دریا نیامدید؟ راہ دریا خطر دارد۔ بہ جہاز دودی وسعت نہ داشتم۔ آغا بملک شما راہ خشکی از دریا خطرناک تر ست۔ کسانے کہ می روند سر بہ کف می روند۔ کابل ازیں جا یک ماہ راہ باشد؟ خیر! کم تر ست۔ از پشاور تا لاہور دہ روز راہ ست، اگر منزل بہ منزل گیرید۔ واگر سرڈاک روید فقط سہ روز۔ باز از پشاور تا کابل دوازدہ روز۔ ایں جا کجا منزل گرفتید؟ نزدیک بسراے مکانے گرفتہ ام۔ تنہا، ہستید؟ عیال ہمراہ دارید؟ چرا بہ غریب خانہ تشریف نیاوردید؟ ایں کیست کہ ہمراہ شماست؟ رفیق راہ ست۔ چہ کارہ ست؟ صفاہانی ست۔ قنادی می کند۔ بلے از نشست و برخاستش دریافتہ بودم کہ اصلش از خاک صفاہان ست۔ ہندوستان عجب خاک دامن گیر دارد۔ جاے کہ آدم بنشیند دگر دل بر نمی خیزد۔ سبحان اللہ! ہندوستان جنت نشان اگرچہ تابستانش جہنم ست، مگر زمستانش بر جگر کشمیر داغ می نہد۔ امنے کہ دریں جاست بہ ہفت کشور ندیدم۔

نوکروں سے ضروری باتیں:

خانہ آغا جعفر می دانی؟ ایں رقعہ بدہ و صبر کن تا جوابے بدہند۔ اگر در خانہ نباشند پیش خدمت رابدہ، وزود تر واپس بیا۔ روپیہ بگیر و پیسہ بیار۔ ہنوز صراف دکان نکشادہ۔ چند تا پیسہ بر آوردی؟ روپیہ قلب ست۔ صراف نمی گیرد۔ خیر دیگر ببر۔ کتاب روزنامچہ و قلمدان زیر کرسی بگزار۔ پیش خدمت شما چہ مواجب مے گیرد؟ نان وشش ماہ رخت۔ ایں را پنج روپیہ شہر یہ می دہم۔ کفش مرا پاک کن۔ امروز صحن خانہ راکس جاروب نہ کردہ۔ بیائید فرش را بتکانید۔ برو، سقہ را ہمراہ خود بیار۔ بگو آب تنک پاشد کہ زمین شل نہ شود۔ دو پیسہ بہ حجام بدہ۔ پیسہ ندارم۔ سائیس رابگو کہ اسپ عربی رازین کند۔ بگی نیارد۔ امروز براسپ سوار می شوم۔ بگو ساز انگریزی بہ بندد۔ اسپہاے ہندی بسیار سرکش می باشند۔ بریں اسپ سمند روزے سوار شدم ایں قدر شوخی کرد کہ از جاں بہ تنگ آمدم۔ زین را درست کن۔ ببیں قاش زین کج بہ نظر می آید۔ اسپ کمیت راچہ کردید؟

فروختم، چالاک نبود۔ ایں سبزہ خیلے خوب ست۔ بسیار تیز ست۔ مہمیز راہم تاب نمی آرد۔ بہ قمچی چہ رسد! چہ سبب ست فربہ نمی شود۔ آب و دانۂ ہند بہ اسپہاے ولایت موافق نمی آید۔ اسپ چالاک گاہے فربہ نمی شود۔

لباس اور کپڑوں کی باتیں:

بقچہ بیار کہ امروز تبدیل لباس می کنم۔ کلاہ کجاست؟ قباے قلم کار ہم بکش۔ خفتان بانات بیار۔ پیراہن ببیں، تکمہ ندارد۔ گریبانش تنگ ست۔

بند در زیر جامہ بکش۔ آستین ایں پارہ شدہ۔ خیاط را بدہ کہ رفو کند۔ بندہاے قبا شکستہ اند۔ در خانہ بدہ کہ درست کنند۔ لباس در بار بدہ کہ وقت تنگ شدہ۔ آئینہ پیش بگزار کہ عمامہ بر سر بپیچم۔ بر خفتاں خیلے گرد نشستہ۔ می تکانم۔ حالا پاک می شود۔ ایں بتکانیدن پاک نمی شود۔ برش بگیر۔ دستمال کرپاسی بدہ۔ آبریشمی رانگہ دار۔

کھانے پینے کی باتیں:

بسم اللہ۔ جناب آغا! چہ بروقت رسید ید! چاشت حاضر ست۔ بیائید، نوش جاں بفرمائید۔ بندہ طعام خوردہ آمدہ ام، اشتہا ندارم۔ خیر! چیزے ایں جا ہم نوش جاں فرمائید۔ آخر نان ایں جا بہ نان آں جا جنگ نمی کند۔ بسر شما قسم ست کہ سیر ہستم۔ شام دیر تر خوردہ بودم۔ مَیل ندارم۔ خیر! قدرے بخورید۔ یک دو لقمہ بیش نخورید۔ بیائید بیائید! نان خشک می شود۔ صبح مردانست از غذا انکار خوب نیست۔ نان گرم و آب خنک نعمت الٰہی ست۔ نظر قلی! برو۔ یک پیسہ راماست بستاں، قیماق ہم براے چاے بگیر۔ آب خوردن بدہ۔ ہشدار کہ نریزد۔ آب گرم ست، برو! آب تازہ از چاہ بیار۔ تابستان ہند ہمیں یک قباحت دارد۔ رکابی پلاؤ پیش ترک بگزار۔ نگاہ کن! کاسۂ شوربا کج نشود۔ روغن بستہ شدہ۔ بلے! برکت زمستان ست۔ دیگدان گرم ست۔ زغال روشن کن۔ بمنقل گزاشتہ بیار۔ آتش گیر بمن بدہ۔ بگو قدرے چائے دم کنند۔ چاے حاضر ست۔ معاف دارید آغا! نمی خورم کہ خشکی می آرد۔ خیر! از یک فنجان چہ می شود۔ قدرے شیر بیند ازید کہ خشکیش رامی برد۔ نبات تہ نشیں شدہ۔ چمچہ بدہ کہ بجنبانم۔ بسیار گرم ست۔ چلم پر کن۔ میل بفرمائید۔ الطاف شما کم نشود۔ قلیان پیش جناب آغا بگزار۔ دودے کردہ بدہ۔

خرید و فروخت کی باتیں:

میوہ فروش حاضر ست۔ بیارید! کجاست؟ انار یک سیر بچند می دہی؟ سیرے دہ آنہ۔ سیب روپیہ راچند؟ بست و پنج۔

خدارا ببیں! بابا راست بگو۔ آغا! ہنوز دشت ہم نکردہ ام۔ از شما زیادہ نمی خواہم۔ انار سیرے ہشت آنہ، وسیب روپیہ راسی دانہ می دہم۔ سیب حاضر ست۔ خیر! پختہ است۔ آغا! رنگش ببینید، بویش کنید۔ ازیں بہتر دگر چہ خواہد بود؟ ہر چہ خام باشد مال من۔ بلے! ملک ہندست بابا ہر چہ خواہی بگیر تا کابل برو، ببیں! کہ ہم چو سیب ہا راآں جا بزو گوسفند ہم نمی خورند۔ انارت شیریں ست یا ترش؟ درقتی چیست؟ زعفران ست۔ یک تولہ بچند آنہ می دہی؟ ہشت آنہ۔ بسیار گراں !خیر! یک سخن دارم آغا۔ از پنج آنہ کم ترنمی دہم۔ ایں قدر گراں جانی مکن بابا۔ کہ می گیرد؟ خیر! مردم بآرزو می برند۔ کہنہ شدہ ، حرف مرا گوش کن۔ در گراں فروشی نفع نیست۔ اگر ارزاں می فروشی بسیار می فروشی وبسیار نفع می بری۔ خیر! گفتۂ شما بجاں منظور ست۔ بگیرید۔ پنج تولہ می خواہم۔ وزن کن۔ ترازوے مثقالی ندارم۔ ایں نافہ است؟ یک نافہ بہ چہ قیمت می دہی ؟ ہفت روپیہ۔ پناہ بخدا۔ یک حرف دارم آغا۔ از پنج روپیہ کم نیست۔ اکنوں من ہم بگویم؟ بفرمائید۔ اگر چار روپیہ می گیری بگیر۔ ورنہ اختیار داری۔ باماں خدا۔ خیر! بگیرید۔ ہر چہ پسند شما باشد بردارید۔ خود دو دانہ چیدہ بدہ۔ ہمہ اش یکساں است۔ سر موئے فرق نیست۔ فیروزہا داری؟ بلے! حالا از نیشاپور رسیدہ۔ انگشترش از نقرہ ست یا سُرب؟ از نقرہ۔

رات کا وقت:

آفتاب بمغرب رفت۔ اکنوں شام شد۔ شفق ہم طرف شد۔ چراغ روشن کن شمع روشن کن۔ چراغ روشنی کم تر دارد۔ روغن در چراغ بریز کہ خاموش نہ شود۔ گل بگیر۔ سر فتیلہ راپیش کن۔ ببیں ستارہ ہا چہ طور گرد ماہ صف زدہ اند۔ ماہ ہالہ برآوردہ ست۔ البتہ دلیل باران ست۔ اکنوں شب ماہ ست۔ مہتاب عجب لطفے دارد! ماہ چہار دہم بدر ست۔ خیر! پنج روزہ روشنی ست باز ہماں شب تار، و جہان تاریک۔ اجازت ست؟ حالا رخصت می شوم۔ کجا می روید؟ وقت، وقت رفتن نیست۔ ہمیں جا خواب کنید۔ شب بسیار گزشت۔ برائے جناب آغا فرش خواب بیند از۔ توشک را بتکاں۔ لحاف را پائیں بگزار۔ شما کجا خواب می کنید؟ ہمیں جا۔ از شب چہ خبر ست؟ البتہ سہ پاسے از شب گزشتہ، یک نیم پاس باشد۔ امروز مرا زود تر خواب گرفت۔ چراغ را کنارہ بگزار۔ شمع دان سر طاقچہ بنہ۔ کلید را زیر بالینم بماں۔ دروازہ راپیش کن۔ چوں پارۂ از شب گزرد مرا بیدار کن، کہ چیزے نوشتن دارم۔ چشم گربہ را دیدید؟ ما ایں راپشک می گوئیم۔ از قسم براق ست۔ دو تا بچہ ہم دارد۔ تماشا کنید، چہ بازیہا می کنند؟ دست بر پشتش کشید، خوش می شود۔ خر خری کند۔ ہمیں نشان محبتش ہست۔ بگزار کہ

بدود۔ بہ دہن چہ دارد؟ موشکے باشد۔ مگزار کہ سر فرش بیاید۔ فرش خراب می شود۔ بدرش کن۔ گربہ مسکین جانورے ست۔ بلے! پیش شما مسکین ست۔ از موش و کنجشک پرسید۔ بچہ را دیدم گربہ راآزار داد۔ دمش محکم گرفت۔ گربہ پنجہ زد کہ خون از دیدۂ طفل بچکید۔ ناخن گربہ قہر خدا ست۔ کم از خنجر خوں ریز نیست۔ کارے کہ از گربہ می آید از شیر نمی آید۔

سگ را نگاہ کنید۔ چہ محبت می کند! ببینید، چہ طور دمش می جنباند! نشان محبتش ہمین ست خویش و بیگانہ را خوب می شناسد۔ دوست و دشمن خوب می داند۔ یک وصفش قناعت ست، کہ برابر صد وصف ست۔ یک استخوانش بس ست۔ صدایش می کنم دویدہ می آید۔ بشما آشنا شدہ۔ دست بہ دہنش مکنید کہ می گزد۔ دمش مگیرید کہ خوشش نمی آید۔ مگزار کہ دروں بیاید۔ روزے بصحرا بردم سرگرگش سر دادم چہ گویم؟ ہماں نقل گربہ و موش بود۔

شادی را دیدی؟ بوزنہ فارسی کتابی ست۔ ببیں! سر دیوار نشستہ۔ دست پیشش مکن کہ می زند۔ بد جانور نیست۔ مرا حرکاتش خیلے خوش می آید۔ چہ قدر بہ آدم ماند۔ چہ صور تہامی سازد کہ خندہ می آید۔

ابر سیاہے از جانب شمال برخاستہ۔ البتہ خواہد بارید۔ برق ہم می تابد۔ دویدہ بیائید۔ قدم بردارید۔ پیش از باریدن بخانہ برسیم۔ اینک در رسید۔ حالا زور آورد۔ بیائید! بد کانے پناہ گیریم، تا تر نشویم۔ آب زور می بارد۔ اکنوں استاد۔ حالا کم شد۔ ہنوز ناوہ جاری ہست۔ زمین ہمہ گل شد۔ سوے مشرق نگاہ کنید۔ قوس قزح بر آمدہ۔ بہ بہ خوش رنگہا دارد۔ ایں روشنی و صدائے مہیب چہ بود؟ ایں برق ست و رعد۔ صاعقہ ست کہ سر مردم افتد و ہلاک می کند۔ پناہ بخدا۔ الٰہی از آسیبش نگہ دار۔ باراں رحمت الٰہی ست۔ اکنوں گیاہ می روید۔ روے زمین ہمہ سبز می شود۔ گلبن گل می کند۔ درخت ثمر می بندد۔ غلہ پیدا می شود۔

حصہ دوم

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

حکایات:

حکایتِ اول: روزے بادشاہے مع شاہ زادہ بہ شکار رفت۔ چوں ہوا گرم شد بادشاہ و شاہ زادہ لبادۂ خود را بر دوش مسخرہ نہادند۔ بادشاہ تبسم کرد و گفت: اے مسخرہ! بر تو باریک خرست۔ گفت: بار دو خر۔

حکایتِ دوم: شیرے و مردے در یک خانہ تصویر خود ہا دیدند۔ مرد شیر را گفت: می بینی شجاعت انسان کہ شیر را تابع کردہ است۔ شیر گفت: مصور ایں انسان ست، اگر شیر مصور بودے ایں، چنیں نبودے۔

حکایتِ سوم: شخصے مرتبۂ بزرگ یافت۔ دوستے برائے تہنیت نزد او رفت۔ آں شخص پرسید کیستی؟ و چرا آمدۂ؟ دوست او شرمندہ گردید و گفت: مرا نمی شناسی دوست قدیم توام، برائے تعزیت نزد تو آمدہ ام شنیدہ ام کہ کور شدۂ۔

حکایتِ چہارم: طبیبے ہر گاہ بہ گورستاں رفتے چادر بر سر و روئے خود کشیدے، مرداں پرسیدند کہ سبب ایں چیست؟ گفت: از مردگان ایں گورستاں شرم می کنم؛ زیرا کہ از دوائے من مردہ اند۔

حکایتِ پنجم: درویشے نزد بخیلے رفت و چیزے سوال کرد۔ بخیل گفت: اگر یک سخن من قبول کنی ہر چہ بگوئی خواہم داد۔ درویش پرسید آں سخن چیست؟ گفت: گاہے چیزے از من مخواہ، دیگر ہر چہ بگوئی بکنم۔

حکایتِ ششم: شخصے از افلاطون پرسید کہ سالہائے بسیار در جہاز بودی و سفر دریا کردی۔ در دریا چہ عجائب دیدی؟ گفت: عجب ہمیں بود کہ از دریا بہ کنارہ سلامت رسیدم۔

حکایتِ ہفتم: شاعرے توانگرے را مدح کرد ہیچ نیافت پس ہجو کرد۔ توانگر او را ہیچ نگفت۔ روز دیگر شاعر بر دروازۂ او رفت و نشست۔ توانگر گفت: اے شاعر! مدح کردی ہیچ ترندارم مذمت کردی ہیچ نہ گفتم، حالا چرا نشستۂ؟ گفت: حالا می خواہم کہ اگر بمیری مرثیہ تو ہم بگویم۔

حکایتِ ہشتم: شخصے دستار درویش گرفت و گریخت۔ درویش بہ گورستاں رفت و نشست۔ مردماں او را گفتند کہ آں شخص دستار ترا بطرف باغے برد، بر در گورستاں چرا نشستہٗ؟ وچہ می کنی؟ گفت: او نیز آخر ایں جا خواہد آمد، ازیں سبب ایں جا نشستہ ام۔

حکایتِ نہم: شخصے در خواب با شیطان ملاقات کرد۔ یک سِیلی بر روے او زد، و ریش او را گرفت و گفت: اے ملعون! دشمن ما ہستی و برائے فریب دادن مامردماں، ریش درازی می داری۔ چوں سیلی دیگر بر روے او زد، بیدار شد، و ریش خود را در دست خود دیدہ شرمندہ گردید، و بر خود خندید۔

حکایتِ دہم: شخصے با بخیلے دوستی داشت، روزے بخیل را گفت: کہ حالا بسفر می روم، انگشتری خود مارا بدہ آں را نزد خود خواہم داشت، ہر گاہ او را خواہم دید ترا یاد خواہم کرد۔ جواب داد کہ اگر مرا یاد داشتن می خواہی، ہر گاہ انگشت خود خالی بینی مرا یاد کن کہ انگشتری از فلاں خواستہ بودم، نداد۔

حکایتِ یازدہم: روزے شاعرے تقصیر کرد۔ بادشاہ جلاد را فرمود کہ رو بروے من او را بُکش۔ لرزہ بر اندام شاعر افتاد۔ ندیمے او را گفت: ایں چہ نامردی و بے جگریست! مرداں گاہے ایں چنیں نمی ترسند۔ شاعر گفت: اے ندیم! اگر مردی بیا، بجاے من بنشیں؛ تا من برخیزم۔ بادشاہ ایں لطیفہ پسندید و خندید و تقصیر او معاف فرمود۔

حکایتِ دوازدہم: بادشاہے در خواب دید، کہ تمام دندانہاے او افتادہ اند۔ از منجمے تعبیر آں پرسید گفت: کہ ہمہ اولاد و اقارب بادشاہ رو بروئے بادشاہ خواہند مرد۔ بادشاہ در خشم شد، و منجم را قید کرد، و منجم دیگرے را طلبید و تعبیر آں خواب پرسید، عرض کرد کہ از ہمہ اولاد و اقارب، بادشاہ زیادہ تر خواہد زیست۔ بادشاہ ایں لطیفہ پسندید و انعام داد۔

حکایتِ سیزدہم: شخصے پیش یکے نویسندہ رفت و گفت: خطے بنویس، گفت: پاے من درد می کند۔ آں شخص گفت: ترا جائے فرستادن نمی خواہم کہ چنیں عذر می کنی۔ جواب داد کہ ایں سخن تو راست است لیکن ہر گاہ کہ برائے کسے خط می نویسم طلبیدہ می شوم برائے خواندن آں، زیرا کہ دیگر شخص خط من خواندن نمی تواند۔

حکایتِ چہار دہم: درویشے تقصیر بزرگ کرد۔ پیش حبشی کوتوال بردند۔ کوتوال حکم کرد کہ تمام روئے درویش سیاہ کنید و در تمام شہر بگردانید۔ درویش گفت: اے کوتوال! نصف روے من سیاہ کن ورنہ ہمہ مردمان شہر خواہند دانست کہ حبشی کوتوال ہستم۔ کوتوال ازیں سخن خندید و تقصیر درویش معاف کرد۔

حکایتِ پانزدہم: شاعرے مسکین پیش توانگرے رفت و چناں نزدیک او نشست، کہ میان شاعر و توانگر از یک وجب زیادہ تفاوت نبود۔ توانگر ازیں سبب برہم شد، ورُوی ترش کرد و پرسید کہ در میان تو و خر چہ تفاوت ست؟ گفت: بقدر یک وجب۔ توانگر ازیں جواب بسیار خجل شد و عذر نمود۔

حکایتِ شانزدہم: آوردہ اند کہ حضرت آدم۔ علیہ السلام۔ چوں در بہشت گندم تناول نمود۔ ولباسہاے کہ پوشیدہ بود از تن او فرو ریخت، و بچپ وراست می گریخت، و در زیر ہر درخت پنہاں می شد۔ خطاب رسید کہ اے آدم! از ما می گریزی؟ گفت: نے خدا از تو چگونہ گریزم، و کجا تواں گریخت؟ اما از خطاے خود شرم می دارم۔

حکایتِ ہفت دہم: اعرابی شترے گم کردہ بود۔ سوگند خورد کہ چوں بیابم بہ یک درم بفروشم۔ چوں شتر یافت از سوگند خود پشیماں شد۔ گربہ در گردن شتر آویخت و بانگ زد کہ شتر را بہ یک درم می فروشم، و گربہ را بصد درم۔ اما از یک دیگر جدا نمی فروشم۔ شخصے دراں جا وارد شد و گفت: چہ ارزاں بودے اگر ایں شتر را قلادہ در گردن نبودے!

حکایتِ ہجدہم: نابینائے در شب تار چراغ در دست و سبوئے بر دوش گرفتہ در بازار می رفت، شخصے از وے پرسید کہ اے احمق! روز و شب در چشم تو یکساں ست از چراغ ترا فائدہ چیست؟ نابینا خندید و گفت: ایں چراغ براے من نیست بلکہ براے تست: تا در شب تار سبوے مرا نشکنی۔

حکایتِ نوز دہم: بادشاہے از منجملے پرسید کہ چند سال از عمر من باقیست؟ گفت: دہ سال۔ بادشاہ بسیار متفکر گردید و ہم چو بیمار بر بستر افتاد۔ وزیر عاقل بود، منجم را رو بروئے بادشاہ طلبید، و پرسید کہ چند سال از عمر تو باقی ست؟ گفت: بست سال۔ وزیر ہماں وقت از شمشیر منجم را رو بروئے باشاہ بہ قتل رسانید، بادشاہ خوش نود گردید و حکمت وزیر را پسندید، و باز ہیچ سخن منجم نشنید۔

حکایتِ بستم: نقاشے در شہرے رفت و آں جا پیشۂ طبابت آغاز کرد۔ بعد چند روز شخصے از وطن او در آں شہر رسید و او را دید و پرسید کہ حالا چہ پیشہ می کنی؟ گفت: طبابت۔ پرسید چرا؟ گفت: از برائے آں کہ اگر دریں پیشہ تقصیرے می کنم خاک آں را می پوشد۔

حکایتِ بست و یکم: روزے شخصے با خود می گفت: کہ ہر چہ در زمین و آسمان ست ہمہ برائے من ست، خدا مرا بسیار بزرگ آفرید۔ در آں اثنا پشہ بر بینی او نشست و گفت: ترا چنیں غرور نشاید؛ زیرا کہ ہر چہ در زمین و آسمان ست خدا برائے تو آفرید۔ اما ترا برائے من، ندانی کہ من از تو بزرگ ترام؟

حکایتِ بست و دوم: بادشاہے دانش مندے را طلبید و گفت: می خواہم کہ ترا قاضی ایں شہر کنم، دانش مند گفت: لائق ایں کار نیستم۔ بادشاہ پرسید چرا؟ جواب داد کہ آں چہ گفتم اگر راست گفتم، مرا معذور دارید، و اگر دروغ گفتم پس دروغ گو را قاضی کردن مصلحت نیست۔ بادشاہ عذر دانش مند پسندید، و او را معذور داشت۔

حکایتِ بست و سوم: کوزے را گفتند، می خواہی کہ پشت تو راست شود یا پشت دیگر مرداں ہم چو پشت تو کوز گردد؟ گفت: می خواہم کہ پشت دیگر مرداں کوز گردد: تا ازاں چشم کہ دیگراں مرا می بینند۔ من آں ہا را ہم ببینم۔

حکایتِ بست و چہارم: دانش مندے مصاحب بادشاہ بود و موے ریش خود می کند۔ روزے بادشاہ او را گفت: کہ اگر بار دیگر موے ریش خواہی برکند، بر تو سیاست خواہم نمود۔ بعد چند روز دانش مند کارے کرد کہ بادشاہ برو مہرباں گردید، او را گفت: ہر چہ بخواہی ترا بخشم، دانش مند گفت: ریش من مرا ببخش، دیگر ہیچ نمی خواہم۔ بادشاہ تبسم کرد، و گفت: اگر خوشی تو در ہمین ست، بخشیدم۔

حکایتِ بست و پنجم: دزدے در مقام شخصے برائے دزدیدن اسپ رفت۔ اتفاقاً گرفتار شد۔ صاحب اسپ دزد را گفت: اگر حکمت دزدیِ اسپ مرا بنمائی ترا آزاد بکنم۔ دزد قبول کرد، نزد اسپ رفت و رسن پائے او کشاد، و بعد ازاں لگام داد، پس بر اسپ سوار شد و تیز راند، و گفت: ببیں! ایں طور دزدی می کنند۔ مرداں ہر چند تعاقب او کردند نیافتند۔

حکایتِ بست و ششم: شخصے بسیار مفلس بود، اسپے داشت، آں را در اصطبل بست، لیکن طرفے کہ سر اسپاں شود او دُم او کرد، و ندا در داد کہ اے مرداں! تماشائے عجیب ببینید کہ سر اسپ بجائے دم است، ہمہ مردمان شہر جمع شدند۔ ہر شخصے

کہ در اصطبل برائے تماشا رفتن می خواست از واند کے نقدی گرفت، و اورا راہ می داد، ہر کہ دراں اصطبل می رفت، شرمندہ ازاں جا باز می آمد و ہیچ نمی گفت۔

حکایتِ بست و ہفتم: امیر تیمور لنگ: چوں بہ ہندوستاں رسید، مطرباں را طلبید و گفت: از بزرگاں شنیدہ ام کہ دریں شہر مطربان کامل اند۔ مطربے نابینا پیش بادشاہ حاضر شد، و سرودے آغاز کرد۔ بادشاہ بسیار خوش گردید و نام او پرسید۔ گفت: نام من دولت ست۔ گفت: دولت ہم کور می شود؟ جواب داد: اگر دولت کور نبودے بخانۂ لنگ نیامدے۔ بادشاہ ایں جواب بپسندید و انعام بسیار داد۔

حکایتِ بست و ہشتم: شخصے نزد طبیب رفت و گفت: شکم من درد می کند، دوا کن۔ طبیب پرسید امروز چہ خوردۂ؟ گفت: نان سوختہ۔ طبیب دوا در چشم او کردن خواست۔ آں شخص گفت: اے طبیب! درد شکم را با چشم چہ نسبت؟ حکیم گفت: اول ترا دوائے چشم می باید کرد، زیرا کہ اگر چشمت درست بودے نان سوختہ نمی خوردے۔

حکایتِ بست و نہم: شخصے را یک کیسۂ دینار در خانہ گم شد۔ او بقاضی خبر کرد۔ قاضی ہمہ مردمان خانہ را طلبید، و بہ ہر کس یک یک چوپ داد کہ ہمہ آں در طول برابر بود گفت: ہر کہ دزد ست چوپ او بقدر یک انگشت دراز خواہد شد۔ چوں ہمہ را رخصت کرد شخصے کہ دزد دیدہ بود ترسید، و چوب را بقدر یک انگشت تراشید۔ روز دیگر چوں قاضی ہمہ را طلبید و چوبہا دید، معلوم کرد کہ دزد اینست، کیسۂ دینار ازو گرفت و سیاست نمود۔

حکایتِ سی ام: شخصے با شخصے شرط کرد کہ اگر بازی نیابم یک آثار گوشت از اندام من بتراش۔ چوں بازی نیافت، مدعی ایفائے شرط خواست، او قبول نہ کرد۔ ہر دو پیش قاضی رفتند۔ قاضی مدعی را گفت: معاف کن۔ قبول نہ کرد۔ قاضی برہم شد، فرمود کہ بتراش لیکن اگر اندک یا زیادہ از آثار خواہی تراشید ترا سیاست خواہم نمود۔ مدعی نتوانست ناچار شدہ معاف کرد۔

حکایتِ سی و یکم: شخصے طوطی پرورد، و اورا زبان فارسی آموخت۔ طوطی در جواب ہر سخن می گفت: "دریں چہ شک"۔ روزے آں شخص طوطی را در بازار برائے فروختن برد، و صد روپیہ قیمت آں ظاہر کرد۔ مغلے از طوطی پرسید کہ لائق صد روپیہ ہستی؟ گفت: "دریں چہ شک" مغل خوش نود شد و طوطی را خرید، و بخانۂ خود برد۔ ہر سخن کہ با طوطی می گفت، جواب

آں "دریں چہ شک" می یافت، دردل خود شرمندہ وپشیماں گردید وگفت: حماقت کردم کہ چنیں طوطی خریدم، گفت: "دریں چہ شک" مغل راتبسم آمد وطوطی راآزاد کرد۔

حکایت سی ودوم: دانش مندے در مسجدے نشست، وبامردماں وعظ می گفت۔ شخصے در مجلس می گریست۔ روزے دانش مند گفت: سخن من در دل ایں شخص بسیار اثرمی کند ازیں سبب می گرید۔ دیگراں آں شخص راگفتند کہ دردل ماسخن دانش مند ہیچ اثرنمی کند چگونہ دل داری کہ می گریي؟ گفت: بر سخن دانش مند نمی گریم بلکہ یک خصی پرورده بودم، واورابسیار دوست می داشتم چوں خصی پیر شد، مرد، ہرگاہ۔ دانش مند سخن می گوید وریش او می جنبد خصی مرایاد می آید؛ زیراکہ ایں چنیں ریش دراز می داشت۔

حکایتِ سی وسوم: روزے سکندر باحاضرین مجلس گفت کہ گاہے کسے رامحروم نکردم، ہرکس ہرچہ از من خواست بخشیدم۔ شخصے آں وقت عرض کرد کہ خداوند! مرایک درم درکارست ببخش۔ سکندر فرمود کہ از بادشاہاں چیزے مختصر خواستن بے ادبیست۔ آں شخص گفت کہ اگر بادشاہ راازیک درم دادن شرم می آید ملکے مرابہ بخشد۔ سکندر گفت: اول سوال کردی کم ازمرتبہ ٔمن ودیگر سوال کردی زیادہ ازمرتبہ ٔخود، ہردو سوال بیجاکردی۔ آں شخص لاجواب شدو شرمندہ گردید۔

حکایتِ سی وچہارم: شخصے نوکرے خودراگفت کہ اگر علی الصباح دو زاغ دریک جانشستہ بینی، مراخبر کن کہ آں ہارا خواہم دید، شگون نیک خواہم یافت، تمام روز مرابخوشی خواہد گزشت۔ القصہ نوکراو دو زاغ رایک جادید، صاحب خودراخبر کرد۔ صاحب او چوں بیروں آمد یک زاغ رادید، وزاغ دیگر پریدہ بود، بسیار بر نوکر غصہ شد، و تازیانہ زدن گرفت۔ ہماں وقت دوستے برائے او طعام فرستاد۔ نوکر عرض کرد کہ اے خداوند! یک زاغ رادیدی طعام یافتی، اگر دو زاغ رامی دیدی می یافتی آں چہ من یافتم۔

حکایتِ سی وپنجم: شاعرے پیش توانگر رفت وبسیار اوراستود، توانگر خوشنود شد وگفت: نزدمن نقد نیست لیکن غلہ بسیارست اگر فردابیائی بدہم۔ شاعر بخانہ ٔخود رفت ووقت سحر نزد توانگر باز آمد۔ توانگر پرسید چراآمدی؟ گفت: دی روز وعدہ ٔ دادن غلہ کردی، ازیں سبب باز آمدہ ام۔ توانگر گفت: عجب احمق ہستی !تواز سخن مراخوش کردی من نیز تراخوش نمودم، حالاچراغلہ دہم؟ شاعر شرمندہ شدہ باز یافت۔

حکایتِ سی و ششم: شبے قاضی در کتابے دید کہ ہر کہ سر خرد می دار د و ریش دراز، احمق می شود۔ قاضی سرِ خرد داشت و ریش بسیار دراز۔ باخود گفت کہ سرا بزرگ کردن نمی توانم لیکن ریش را کوتاہ خواہم ساخت۔ مقراض تلاش کرد نیافت، ناچار نیم ریش را در دست گرفت و نزد چراغ برد۔ چوں موے را آتش گرفت شعلہ در دست او رسید، ریش را گزاشت، ہمہ ریش او سوختہ شد۔ قاضی بسیار شرمندہ گردید بسبب ایں کہ ہر چہ در کتاب بود باثبات رسید۔

حکایتِ سی و ہفتم: دو مصور باہم گفتند کہ ماہر دو کساں تصویر بکشیم و بینیم کدام خوب می کشد۔ یک مصور خوشۂ انگور نقش نمود، و آں را بر دروازہ آویخت۔ مرغاں آمدند و براں منقار زدند۔ مردماں آں تصویر را بسیار پسندید، و در خانۂ مصور دیگر رفتند، و پرسیدند کہ کجا تصویر کشیدۂ؟ گفت: در پس ایں پردہ۔ مصورِ اول خواست کہ پردہ بردارد، چوں دست بر پردہ نہاد، معلوم کرد کہ پردہ نیست بلکہ دیوار است کہ براں تصویر کشیدہ است۔ مصور دیگر گفت کہ تو چناں تصویر کشیدی کہ مرغاں فریب خوردند، و من چناں تصویر کشیدم کہ مصور فریفت۔

حکایتِ سی و ہشتم: روزے بادشاہے ظالم تنہا از شہر بیروں رفت، شخصے را کہ زیر درخت نشستہ دید پرسید کہ بادشاہ ایں ملک چگونہ ست؟ ظالم یا عادل۔ گفت: بسیار ظالم ست۔ بادشاہ گفت: مرا شناسی؟ گفت: نہ۔ بادشاہ گفت: منم سلطانِ ایں مملکت۔ آں مرد ترسید و پرسید مرا می دانی؟ بادشاہ گفت: نہ۔ گفت: پسر صالح سوداگرم۔ ہر ماہ سہ روز دیوانہ می شوم، امروز یکے ازاں سہ روز ست، بادشاہ بخندید و او را ہیچ نہ گفت۔

حکایتِ سی و نہم: حضرت موسیٰ۔ علیہ السلام۔ مناجات کرد کہ الٰہی! چہ خوش بودے اگر چہار چیز بودے و چہار چیز نبودے۔ زندگانی بودے و مرگ نبودے۔ بہشت بودے و دوزخ نبودے۔ توانگری بودے و درویشی نبودے۔ تندرستی بودے و بیماری نبودے۔ ندا آمد کہ اے موسیٰ! اگر زندگی بودے و مرگ نبودے، بہ لقاے ما کہ مشرف شدے۔ اگر بہشت بودے و دوزخ نبودے، از عذاب ما کہ ترسیدے۔ اگر توانگری بودے و درویشی نبودے شکر نعمت ما کہ گفتے و اگر تندرستی بودے و بیماری نبودے، مارا کہ یاد کردے۔

حکایتِ چہلم: دِہقانے خرے داشت۔ از سبب بے خرچی خر را براے چریدن بباغے سر می داد۔ مردمان باغ خر را می زدند، و از زراعت بدر می کردند۔ روزے دہقاں پوست شیرے را بر خر بست، وقت شب براے چریدن فرستاد،

سپس آں خر ہر شب با پوست شیر بباغ می رفت، ہر کہ بشب می دید یقین می دانست کہ ایں شیر ست۔ شبے باغباں او را دید واز ہیبت آں بر بالائے درختے رفت۔ در اثنائے آں خر دیگر کہ در آں نزدیکی بود آواز کرد، و خر دہقاں نیز بآواز در آمد، و بانگ زدن ہم چو خراں گرفت۔ باغباں او را بشناخت و دانست کہ ایں کیست۔ از درخت فرود آمد و آں خر را بسیار لت زدہ براند۔

حکایتِ چہل و یکم: آوردہ اند کہ حضرت یوسف۔ علیہ السلام۔ در سالہائے قحط بوقت آں کہ در مصر بادشاہ بود ہر روز ضعیف و نزار تر شدے، سبب ایں حال از وے پرسیدند، جواب نداد۔ بعد ازاں کہ بسیار الحاح کردند، گفت: مرضے دارم نہانی۔ حکما گفتند: شما مرض را تقریر فرمائید: تا بمعالجہ مشغول شویم۔ گفت: ہفت سال ست کہ بر مسندِ بادشاہی متمکن شدہ ام، و زمام اختیار رعایائے مصر بدست تصرف من باز دادہ اند، و دریں مدت نفس من در آرزوئے آن ست کہ او را از نان جو سیر گردانم، و نکردہ ام۔ گفتند: ایں ہمہ مشقت چرا می کشی؟ گفت: موافقت محتاجاں و گرسنگاں می کنم، و می ترسم کہ یک کس شبے در ولایت مصر گرسنہ باشد و من آں شب سیر باشم، مرا بقیامت گرفتاری بود۔

حکایتِ چہل و دوم: آوردہ اند کہ خواجہ غلامے پارسا خدا ترس داشت۔ ناگاہ خواجہ بیمار شد۔ عہد کرد با خدا اگر ازیں بیماری شفا یابم ایں غلام را آزاد کنم۔ حق سبحانہ او را شفا داد۔ خواجہ دل در غلام بستہ بود، او را آزاد نہ کرد، و دیگر بارہ بیمار شد۔ غلام را گفت: برو طبیب را بیار تا مرا علاج کند۔ غلام بیروں رفت و در آمد۔ خواجہ گفت: طبیب کو؟ گفت: طبیب می گوید کہ او مخالفت من می کند و بداں چہ می گوید وفا نمی کند، او را علاج نمی کنم۔ خواجہ متنبہ شد و گفت: اے غلام! طبیب را بگوی کہ از مخالفت بازگشتم واز نقض عہد توبہ کردم۔ باز غلام گفت: اے خواجہ! طبیب می گوید کہ اگر تو ایں صفت پیش آری ما نیز شربت شفا ارزاں داریم۔ خواجہ غلام را آزاد کرد و فی الحال شفا یافت۔

حکایتِ چہل و سوم: سپاہے پیشِ دیوان بطلب وظیفۂ خود رفت، دستاویزے کہ خود داشت دیوان را نمود، از بس کہ خزانہ تہی بود، وزیر فکرے اندیشید و گفت: سرخط تو مانند سرود کہنہ می نماید، اعتماد را نشاید۔ لشکری آشفتہ برخاست، و بحضور بادشاہ رفت، و بکمال تہور و شجاعت فرمانے کہ از مہرِ بادشاہی رونق گرفتہ بود، پیش نظر بگماشت، و مانند زمزمہ سرایاں باآواز نرم سرائیدن گرفت، و سر را خود بخود جنبانیدن۔ چوں چشم شاہ برآں لشکری افتاد پرسید کہ چہ می کنی؟ و چہ می خواہی؟ سپاہی

گفت کہ بندہ بطلب علوفہ رفتہ بود و فرمان راہ نمود، وزیر گفت کہ تمسک تو مثل سرود کہنہ معلوم می شود، حالا امتحان می کنم کہ بکدام ترانہ موافق می شود، شاہ لطیفہ اش بہ پسندید، و نعمت بے قیاس بخشید۔

حکایتِ چہل و چہارم: دو کس مال خود را بہ پیر زنے بسپردند، و گفتند کہ ہر گاہ ماہر دو خواہیم آمد، خواہیم گرفت۔ بعد چند روز شخصے از آں ہا نزد پیر زن آمد، و گفت کہ شریک من مرد، حالا آں مال مرا بدہ۔ پیر زن ناچار شد۔ و بعد ساعتے چند، شخص دیگر آمد و مال خواست ۔ پیر زن گفت کہ شریک تو آمدہ بود و تر امردہ ظاہر ساخت ، ہر چند مبالغہ کردم لیکن سخنِ من نشنید، و ہمہ مال را برد۔ آں شخص زن را پیش قاضی برد و انصاف خواست۔ قاضی بعد از تامل دریافت کہ زن بے تقصیر ست ، فرمود کہ اول شرط کردہ بودی کہ ہر گاہ ماہر دو شریک خواہیم آمد ، مال خواہیم گرفت ، تو شریک خود را بیار و مال بگیر، تنہا چگونہ یابی ؟ مرد لاجواب شدہ راہ خود پیش گرفت۔

حکایتِ چہل و پنجم: درویشے بر دکان بقالے رفت ، و در خریدن شتابی کرد۔ بقال درویش را دشنام داد۔ درویش در خشم شد و پاپوشے بر سر بقال زد۔ بقال پیش کوتوال رفت و نالش نمود۔ کوتوال درویش را طلبیدہ پرسید کہ چرا بقال را زدی ؟ درویش گفت کہ بقال مرا دشنام داد۔ کوتوال گفت : اے درویش! تقصیر بزرگ کردی لیکن فقیر ہستی ، ازیں سبب تر اسیاست نمی کنم، برو! ہشت آنہ بہ بقال بدہ کہ سزائے تقصیر تو ہمیں ست۔ درویش یک روپیہ از جیب خود بر آوردہ در دست کوتوال داد و یک پاپوش بر سر کوتوال زد و گفت : اگر چنیں انصاف ست ہشت آنہ تو بگیر، و ہشت آنہ او را بدہ۔

حکایتِ چہل و ششم: بادشاہے بر دشمنے فوج فرستاد ، آں فوج شکست یافت ، شخصے جلد نزد بادشاہ آمدہ خبر رسانید کہ فوج شما فتح یافت ، بادشاہ بسیار خوشنود گردید۔ و بعد از دو روز خبر ہزیمت یافت۔ بادشاہ بر آں شخص سیاست کردن خواست۔ عرض کرد کہ اے خداوند! لائق سیاست نیستم زیرا کہ دو روز شمارا خوشنود کردم، تو چرا مارا ناخوش می کنی ؟ بادشاہ ایں لطیفہ را پسندید و او را انعام فرمود۔

حکایتِ چہل و ہفتم: بخیلے دوستے را گفت : یک ہزار روپیہ نزد من ست ، می خواہم کہ ایں روپیہ ہا را بیروں از شہر مدفون کنم و سوائے تو با کسے ایں راز نگویم۔ القصہ ہر دو کساں بیرون شہر رفتہ زیر درختے نقد مذکور دفن کردند۔ بعد چند روز بخیل تنہا زیر آں درخت رفت ، و از نقد ہیچ نشاں نیافتہ ، با خود گفت کہ سوائے آں دوست کسے نبردہ است ، لیکن اگر از و پرسم

ہرگز اقرار نخواہد کرد، پس بخانۂ او رفت و گفت: بسیار نقد بدست من آمدہ است، می خواہم کہ ہماں جانہم، پس اگر فردا بیائی باہم برویم۔ دوست مذکور بہ طمع نقد بسیار آں نقد را آں جا باز نہاد، و بخیل روز دیگر آں جا تنہا برفت، نقد خود یافت و حکمت خود را پسندید، و باز بر دوستی دوستاں اعتماد نکرد۔

حکایتِ چہل و ہشتم: شخصے گرسنہ می رفت، اعرابی را دید کہ بر کنار دریا طعام می خورد، نزد او رفت و گفت: از طرف خانہ تو می آیم۔ اعرابی پرسید کہ زن و فرزند و شتر من ہمہ بخیریت اند؟ گفت: بلے! اعرابی را خاطر جمع شد و باز بر آں شخص نظر نہ کرد۔ آں شخص گفتن آغاز کرد: کہ اے اعرابی! ایں سگ کہ حالا بحضور تو نشستہ است اگر سگ تو زندہ می ماند چنیں می شد۔ اعرابی سر بالا کرد و گفت: سگ من از چہ سبب مرد؟ گفت: گوشت شتر تو بسیار خورد۔ پرسید کہ شتر چگونہ مرد؟ گفت: زن تو مُرد ازیں سبب کسے او را کاہ و دانہ و آب نداد۔ پرسید زن چگونہ مرد؟ گفت: در غم پسر تو بسیار گریست و سنگ را بر سر و سینہ زد۔ پرسید پسر چگونہ مرد؟ گفت: خانہ بر او افتاد۔ اعرابی چوں ایں احوال خانہ خرابی شنید، خاک بر سر انداخت و طعام را ہماں جا گزاشت و طرف خانۂ خود روانہ شد۔ آں شخص بدیں حکمت طعام یافت۔

حکایتِ چہل و نہم: سوداگراں پیش بادشاہ رفتند، و اسپاں را بر و عرض نمودند۔ بادشاہ بسیار پسندید۔ و خرید و لک روپیہ زیادہ از قیمت بسوداگراں داد، و فرمود کہ از ملک خود باز اسپاں را بیارید۔ سوداگراں رخصت شدند۔ روزے بادشاہ در حالت خوشی و مستی وزیر را گفت کہ اسامی جمیع احمقاں بنویس۔ وزیر عرض کرد کہ پیش ازیں نوشتہ ام و اول نامہا نام حضرت ست۔ پرسید چرا؟ گفت: سوداگراں را لک روپیہ کہ برائے آوردن اسپاں بے ضامنی و اطلاع مسکن آں ہا عنایت شد، علامت حماقت ست۔ بادشاہ گفت: اگر سوداگراں اسپاں را بیارند، پس چہ باید کرد؟ گفت: اگر بیارند، نام حضرت از دفتر احمقاں محو خواہم کرد، و نام سوداگراں آں جا خواہم نوشت۔

حکایتِ پنجاہم: شخصے مال بسیار صرّافے را سپرد و بسفر رفت۔ چوں باز آمد تقاضا نمود۔ صراف انکار کرد و قسم خورد کہ مرا ہیچ نہ سپردۂ۔ آں شخص پیش قاضی رفت و احوال خود گفت۔ قاضی تامل کردہ فرمود کسے را مگو کہ فلاں صراف مال من نمی دہد، تدبیرے برائے مال تو خواہم کرد۔ قاضی آں صراف را طلبید و گفت: کارہائے بسیار بمن پیش آمدہ است، تنہا کردن نمی توانم، ترا نائب خود کردن می خواہم؛ زیرا کہ متدین ہستی۔ صراف قبول کرد و بسیار خوش گردید۔ چوں بخانہ رفت قاضی

آں شخص را طلبید و گفت: حالا مال خود از صراف بخواہ، البتہ خواہد داد۔ شخص مذکور پیش صراف رفت۔ صراف چوں روئے او دید گفت: بیا بیا، خوش آمدی، مال تو فراموش کردہ بودم، دی شب مرا یاد آمد۔ القصہ مال بہ او داد و از طمع نیابت پیش قاضی رفت۔ قاضی گفت: امروز پیش بادشاہ رفتہ بودم، شنیدم کہ کارے بزرگ ترا سپردن می خواہد، خدا را شکر کن کہ مرتبۂ بزرگ خواہی یافت۔ حالا نائب دیگر برائے خود تلاش خواہم کرد۔ القصہ قاضی او را بدیں حیلہ رخصت کرد۔

حکایتِ پنجاہ و یکم: روزے بادشاہے با وزیر برائے سیر رفت۔ بہ کشت زارے رسید و درختانِ گندم دید از قد آدم دراز تر۔ بادشاہ متعجب شد و گفت: چنیں دراز درختان گندم گاہے ندیدہ ام۔

وزیر عرض کرد کہ اے خداوند! در وطن من درختان گندم ہم چو قد فیل بلند می شوند، بادشاہ تبسم نمود۔ وزیر با خود گفت کہ بادشاہ سخن من دروغ پنداشت، ازیں سبب تبسم کرد۔ چوں از سیر باز آمد خط بمردمان وطن خود برائے چند درختان گندم فرستاد، تا کہ خط آں جا رسید، فصل گندم گزشتہ بود۔ القصہ بعد یک سال درختان گندم آں جا رسیدند، وزیر پیش بادشاہ برد۔ بادشاہ پرسید چرا آوردی؟ عرض کرد کہ در سال گزشتہ روزے عرض کردہ بودم کہ درختان گندم ہم چو قد فیل بلند می شوند، حضور تبسم کردند، با خود گفتم کہ سخن من دروغ پنداشتند، برائے تصدیق سخن خود آوردم۔ بادشاہ گفت کہ حالا باور کردم لیکن زنہار پیش کسے چنیں سخن مگو کہ بعد سالے باور کند۔

حکایتِ پنجاہ و دوم: سوارے در شہرے رفت، شنید کہ ایں جا دزداں بسیار اند، وقت شب سائیس را گفت کہ تو بخسپ من بیدار خواہم ماند؛ زیرا کہ مرا بر تو اعتماد نیست۔ سائیس گفت: اے خداوند! ایں چہ سخن ست، نمی پسندم کہ من در خواب باشم و صاحب بیدار، زنہار ایں چنیں نخواہم کرد۔ القصہ صاحب او خفت و بعد یک پاس بیدار گردید، سائیس را گفت: چہ می کنی؟ گفت: در فکر ہستم کہ خدا زمین را بر آب چگونہ گسترد؟ گفت: می ترسم کہ دزداں آیند و ترا خبر نشود۔ گفت: اے خداوند! خاطر جمع دارید، خبردار ہستم۔ سوار باز خفت و بہ نصف شب بیدار شد و پرسید، اے سائیس! چہ می کنی ؟ گفت: در فکر ہستم کہ خدا چگونہ آسمان را بے ستون استادہ کرد۔ گفت: در فکر تو می ترسم مبادا کہ دزداں بیایند و اسپ را ببرند۔ اگر خفتن می خواہی بخسپ من بیدار خواہم ماند۔ گفت: مرا خواب نمی آید۔ سوار خفت و چوں ساعتے شب باقی ماند بیدار شد۔ سائیس را پرسید چہ می کنی ؟ گفت: در فکر ہستم کہ اسپ را دزد بردہ ست فردا زین را من بر سر خواہم داشت یا صاحب ؟

حکایتِ پنجاہ و سوم: دانش مندے ہزار روپیہ عطارے را سپرد، و بسفر رفت، بعد مدت از سفر باز آمد و روپیہ خود از عطار خواست۔ عطار گفت: دروغ می گوئی مرا نسپردہٗ، دانش مند باوے در آویخت۔ مرداں جمع شدند و دانش مند را تکذیب کردند، و گفتند: ایں عطار بسیار دیانت دار ست،

گاہے خیانت نکردہ، اگر باایں مناقشہ خواہی کرد، سزا خواہی یافت۔ دانش مند ناچار شد و احوال بر کاغذے نوشت و بادشاہ را نمود۔ بادشاہ فرمود برو! نزد دکان عطار سہ روز بنشیں و او را ہیچ مگو۔ چہارم روز آں طرف خواہم رفت ترا سلام خواہم کرد، سوائے جواب سلام ہیچ با من مگو۔ چوں ازاں جا بروم نقد خود از عطار بخواہ آں چہ او گوید مرا خبر کن۔ دانش مند موافق حکم بادشاہ بر دکان عطار نشست۔ روز چہارم بادشاہ با حشمت بسیار آں طرف رفت چوں دانش مند را دید، اسپ را استادہ کرد، و بر دانش مند سلام خواند۔ دانش مند جواب سلام گفت۔ بادشاہ فرمود اے برادر! گاہے نزد من نمی آئی و ہیچ احوال خود با من نمی گوئی۔ دانش مند اندک سر جنبانید و دیگر ہیچ نگفت۔ عطار ایں ہمہ دید و می ترسید۔ چوں بادشاہ رفت ،عطار دانش مند را گفت کہ ہر گاہ نقد مرا سپردی کجا بودم؟ و کدام شخص نزد من حاضر بود؟ باز بگو! شاید فراموش کردہ باشم۔ دانش مند ہمہ احوال باز گفت۔ عطار گفت: راست می گوئی حالا مرا یاد آمد۔ القصہ ہزار روپیہ دانش مند را داد و عذر بسیار نمود۔

حکایتِ پنجاہ و چہارم: طبیبے ناداں خود را از ہمہ افضل می پنداشت۔ بارے در محفلے زبان بکشودہ خود را می ستود و گفت: ہر چہ تلخ است گرم ست۔ حکیمے حاذق در مجمع حاضر بود، گفت: ہر کہ بے تجربہ بر زبان بر آورد خود را در محل زیاں در آورد کہ خاصیت مُر در ایام سرما خلاف پندار تست۔

حکایتِ پنجاہ و پنجم: آوردہ اند کہ ہر گاہ شاہ محمد ہند و پارس را فتح کرد و در تصرف خود در آورد، و ارادۂ ملک مغرب کہ از مدت تصمیم کردہ بود فاسد نمود، زنے پیش او حاضر شد و گفت: در ضلع عراقِ پارس رہزناں پسرم را کشتند و متاعش بغارت بردند۔ مَلِک گفت: از مُلک دور ست چگونہ داد گرفتہ شود؟ زن گفت: شاہ، والی ایں ملک دور و دراز چگونہ شدند؟ ملک بخندید و بداد مظلومہ رسید۔

حکایتِ پنجاہ و ششم: آوردہ اند کہ در شہر فلاندرس معمارے از بالائے دیوارے بر سر مردے بر افتاد۔ بے چارہ ہماں دم جاں بداد، و معمار بسلامت ماند۔ وارثانش چنگ در دامنش زدند، و دعویٰ خون پیش حاکم بردند۔ فرمود کہ خوں بہا بگیرند کہ پیش اجل نمیرند، راضی نشدند و سعی بے فائدہ کردند۔ حاکم دانست کہ جہل را بجز جہل نتواں شکست، و آہن را بغیر آہن نرم نتواں کرد۔ گفت: یکے از وارثاں بر بام برآید و بر سر ایں مرد در آید، تا بمیرد و فتنہ قرار گیرد۔ مدعیاں عاجز گشتند، و لب از دعوی فرو بستند و از سر خون او در گذشتند۔

حکایتِ پنجاہ و ہفتم: شاہ حلب را ضرورتے پیش آمد کہ رفتن خودش ناگزیر افتاد ہمیں کہ از شہر خود بیروں می رفت پیرزنے سد راہش گشت و گفت: خدا را ساعتے توقف کمار، و ایں غریق ظلم و ستم را از گرداب جور و بے داد بساحل نجات برآر۔ ملک گفت: چندے صبر کن کہ کم فرصتی مانع اشتغال ست۔ زال گفت: اگر طاقت احمال ضعیفاں نداری خود را بادشاہ چرا می شماری؟ ملک را لطیفہ اش خوش آمد، بغورش در رسید و از جورش نجات بخشید۔

بیت:

ملوکاں کہ راہ خدا دیدہ اند
خسک از سر راہ بر چیدہ اند

حکایتِ پنجاہ و ہشتم: ابلہے مال فراواں یافت و در خیال خام چناں تصور کرد کہ زیادہ از شصت سال نخواہم زیست ، پس ہماں بہتر کہ ایں نقد خود صرف کنم کہ بعد از من رائگاں خواہند برد، و من در گور تاسف خواہم خورد۔ الحاصل در چند مایۂ فرصت آں نقد را بر باد داد، و عمرش از شصت در گزشت کوچہ بکوچہ گدائی اختیار کرد، و می گفت: اے نیک مرداں! مال من بسبب خام خیال از کف رفت، برائے خدا چیزے بمن دہید و دست من گیرید۔

حکایتِ پنجاہ و نہم: ملاحے یکے را بہ بندوق کُشت۔ والیان مقتول دست در کمرش زدند، و پیش شاہ چین حاضر کردند ۔ وکیلے یکے از شاہداں را پرسید تو گواہ مدعی ہستی یا مدعا علیہ؟ گفت: من معنیٔ ایں نمی دانم، لیکن کسے کہ او را قتل کرد می شناسم و گواہ او ہستم ۔ وکیل گفت: تو عجب کسی! ہنوز مدعی و مدعا علیہ نمی دانی و گواہیش می دہی۔ باز پرسید کہ جہاز تو کدام سمت ست؟ گفت: در پس بنکل ۔ وکیل گفت: پس بنکل کدام طرف رامی گویند؟ ملاح گفت: صاحب عجب کس اند کہ ہنوز پس بنکل واقف نیستند و سوال می کنند!

حکایتِ شصم: دہقانے ہر روز پنج نان می خرید۔ روزے شخصے پرسید کہ ہر روز پنج نان خریدمی کنی، آیا می خوری یا می افگنی؟ گفت: یکے می اندازم، وبہ یکے ادائے قرض می سازم۔ ویکے می نہم، ودووام می دہم۔ سائل ازیں مسائل در عجب ماند وگفت: ایں معمار ابارے معنی چہ باشد؟ دہقاں گفت: آں کہ می نہم خود می خورم، وآں کہ می اندازم بہ خوش دامن می دہم ،وآں کہ از واداے قرض می کنم بہ پدرم می خورانم کہ در طفلی مارا ہم قرض دادہ بود، وآں کہ قرض می دہم بدو پسر عطاے کنم کہ در پیری بکار خواہد آمد۔

حکایتِ شصت ویکم: تاجرے از اسپانیا بنواحی امریکا رسید، شخصے از متعلقان ملک جمیع املاکش رابغارت برد۔ تاجر ہر چند آہ و نالہ کشید سودے نہ بخشید، مرد جہاں گرد ناچار شد، ہم دراں بیشۂ پرخار اقامت کرد؛ تاباشد کہ کسے بفریادش رسد و دادش دہد۔ پس از مدتے سلطان آں بیاباں بر سروقتش گزر کرد۔ مظلوم گستاخانہ ودلیرانہ عنان اسپش بگرفت وفریاد برآورد کہ دادایں نامرادبدہ، عمریست کہ در انتظار قدومت بسرمی برم وخبرت می جویم۔ شاہ بردلیری آں حال تباہ متغیّر گردید وپرسید کہ مراچگونہ شناختی وقرعہ بنام من چہ ساں انداختی کہ والی ملکم وسلطان اقلیم؟ دادخواہ گفت: شمع لگن انجمن راکثرت ہجوم پروانہ تیرہ نمی گرداند، وچہرۂ درخشان ماہ شب افروز از ازدحام نجوم وسیارہ خیرہ نمی ماند۔

حکایتِ شصت ودوم: مردے راتمنائے سرور در سرافتاد، بدکان مے فروش رفت، وقدحے بادہ خواست۔ مے فروش ترش روی و تندخوی بود، ساغر پر ازبادہ نمودہ نصفے برخاک ریخت، ومابقی بآں مرد دادہ سخنے درشت گفت۔ آں مرد، نیک نہادی و بردباری راپیش برد، وگستاخی اوراتحمل کرد، وخشم فروخوردہ مشفقانہ پرسید اے عزیز! چراچنیں کردی وبادہ فرو ریختی؟ گفت: ناداں نمی دانی کہ ایں فال نیک اختری ست ومایۂ بخت وری؟ حالا از جائے منتفع خواہی شد وپیرایۂ مکنت خواہی یافت۔ مرد نجیب ازیں وارادت عجیب خیلے متعجّب گردید، باز ہم حلم ورزید، ورنجہ اش نرسانید، ودرمے بدست اوداد کہ اند کے پنیر بیار۔ بادہ فروش اندرون حجرہ رفت۔ جوان حلیم خم بادہ اش سرنگوں ساخت وبادہ رابرزمیں انداخت۔ مے فروش چوں باز گردید حال بریں منوال دید، سخت برہم شدودست در گریبانش کردوتاوان نقصان خواست۔ آں مرد گفت: تو گفتہ بودی کہ ریختن مے فال نیک ست حالا چرابرہم شدی؟

نصائح:

نصیحت اول: علم از ہمہ دولت افضل ست۔ علم موجب عزت و دولت ست۔ علم شے بہ از جہل شے۔ حسب و نسب بے علم ناقص ست۔ عالم ہر جا کہ رود عزت و حرمتش کنند۔ سرمایۂ بزرگی عقل و ادب ست نہ اصل و نسب۔ آدمی را نسب بہ ہنر درست باید کرد، نہ بہ پدر۔ علم بے عمل چوں مور بے عسل ہیچ لذتے ندارد۔ ہر چہ ندانی از پرسیدنش ننگ مدار۔

نصیحت دوم: بہترین سرمایۂ اولاد آدم ادب ست۔ بہترین عطایا نصیحت ست۔ بہ نمائش عیب پند نمودن از آثار محبت ست۔ بر دوستاں نصیحت فرمودن باشد و بر نیک بختاں پند شنودن۔ ہر کہ پند بزرگاں نمی شنود در ہلاک خود سعی می نماید۔

نصیحت سوم: نرمی و ملایمت موجب اتحاد و مودت ست۔ تواضع از ہمہ کس زیبا می نماید، واز اہل دولت زیباتر۔ شکر گزاری سبب زیادتی نعمت ست۔ ہر کہ صبر اختیار کرد زود بمقصد رسید۔ ہر کہ کار خود بخدا سپارد، حسب دل خواہ ساختہ گردد۔ مُدارا با دشمن خوش ست۔ صاحب درد بہ مداوامی رسد۔

نصیحت چہارم: تاثیر صحبت لازم است۔ مصاحبت کتاب از ہمہ بہتر ست۔ از صحبت ناداں بادیہ خوش تر۔ در صحبت نیکاں بنشیں۔ از صحبت بداں پرہیز نما۔ از صحبت جاہلاں بپرہیز، کہ صحبت جاہلاں وبال جان ست۔ صحبت نیکاں را منفعت بے غایت ست، صحبت بداں مضرت بے نہایت۔ صحبت بداں زود اثر کند و ضررآں در اندک زماں بظہور رسد۔ ہر کہ با بداں نشیند نیکی نہ بیند۔

نصیحت پنجم: راست بازی شعار کن۔ راست باز را دوست بسیار ست۔ راستی موجب رضائے خدا ست۔ راست باز را گاہے ضرر نمی رسد۔ ہر قصورے کہ کنی قبول نما و منکر مشو۔ مردم دیانت دار، نزد ہمہ کس عزیز اند۔ خائن بہ ہمہ حال مردود ست، و خلق خدا از و ناخوش نود۔

نصیحت ششم: دروغ گو ہمیشہ ذلیل و خوار ست۔ ہر کہ بدروغ گوئی مشہور شود، اگر راست ہم گوید اعتبار نکنند۔ در خوش حالی ہر کس دوست می شود، و در افلاس امتحان دوستی ست۔ وقت چیزیست بس عزیز الوجود، چوں می رود باز نمی

آید۔ در کارہا تعجیل و شتاب نباید کرد۔ ہر کار کہ کنی بمشورۂ عاقلاں کن۔ اگر بے تحقیق عیب، کسے را اعتبار کنی حق پوشیدہ ماند۔ بے تامل کار نباید کرد، و برائے خورد و نوش تعین وقت ضرور ست۔

نصیحت ہفتم: دراحیان کلام سخن کردن عیب ست۔ ہر کارے کہ کنی بحضور دل باید کرد۔ سخنِ بے فائدہ نمودن عیب ست۔ از سخن بیہودہ خاموشی خوش تر۔ فکر بد، عقل را تباہ می سازد، و سخن بد، زباں را خراب می نماید۔ سوگند خوردن معیوب ست۔ اطاعت مادر و پدر واجب۔ بر قول بزرگاں عمل ضرور ست۔ عیب جوئی، ہم عیب ست۔ منفعتِ خویش و مضرت دیگراں خواستن حماقت ست۔ در پے ایذا و تکلیف کسے نباید شد۔ آزار رسانیدن نتیجہ نکونہ دارد۔

نصیحت ہشتم: دل کسے رار نجہ مساز۔ گناہ خود راز مردم می تواں پوشید، لیکن از خدا پنہاں کردن نمی توانی۔ آدمی گناہ خود را یاد نمی دارد، ولیکن پیش خدا ہمہ موجود ست۔ کار امروز بر فردا نباید گذاشت۔ مرگ را ہر دم حاضر داں۔ مرگ بانیک نامی بہتر ست از حیات بدنامی۔ کرم بہر حال پسندیدہ است۔ عدل باعث ترقی دولت ست۔ ظلم بنیاد سلطنت رامی کند۔ محافظت جاں از ہمہ مقدم۔

نصیحت نہم: ہر سِرّے کہ داری مخفی بہتر ست؛ زیرا کہ محرم اسرار در عالم کم تر۔ افشاے سر خود باز ناں نادانی ست۔ ثمرۂ نیکی نیکی ست، و ثمرۂ بدی بدی۔ ہر کہ بد کند طمع نیکی نباید داشت۔ دشمن دانا از دوست ناداں بہتر ست۔ از دشمن حذر باید نمود، و دشمن را حقیر نہ باید شمرد۔

نصیحت دہم: آدمی را باید کہ ہمت بلند دارد و عزم درست۔ علامت غلبہ و نصرت ہمت بلند ست۔ از تحمل مشقت مترس۔ سخاوت بہ از عبادت۔ بخشیدن گناہ بہترین خصلتہاست۔ چوں عہد کنی در وفاے آں جہد نما؛ تا دوست و دشمن را بر تو اعتماد باشد۔ عفو علامت علوہمتی، و ہمہ را برابر دانستن نشان ریاست ست، وزشتی و ترش روئی سبب مخالفت ست۔ خودستائی نمودن براے افزونی عزتِ خود موجب ذلت می گردد۔

نصیحت یازدہم: تکبر آدمی را خوار و بے مقدار می سازد۔ ہر چہ بر خود مپسندی بر دیگرے مپسند۔ ہر کہ در اصل بدست امید نیکی از و مدار۔ احمق را ستائش خوش آید۔ طفلاں را ستائش بیجا نمودن بدراہ کردن ست۔ نہ ہر کہ بصورت

نیکوست سیرت زیبا در اوست ۔ ہر کرا خوشامد خوش آمد خود را فراموش کرد۔ طمع بدست ، واز زیادہ طلبی اصل سرمایہ ہم از دست می رود۔

نصیحت دوازدہم: ذوالنون مصری را پرسیدند کہ عبادت چیست ؟ گفت: در ہمہ حال بندۂ او باشی چناں کہ او در ہمہ حال مولائے تست۔ الحق نوعے کہ در خواجگی او تقصیرے نیست ، باید کہ در بندگی واطاعت وے از ما مردم نیز قصورے نباشد۔

نصیحت سیزدہم: ہر گاہ دو کار کہ نقیض یک دیگر اند، بناگاہ ترا رو دہند ، ونمی دانی کہ کدام یک ازیں دو بکنی کہ حق و صواب ست ، وکدام را ترک نمائی کہ غلط و باطل ست ، پس نظر کن کہ دریں کدام یک ازیں دو کار بخواہش و ہوائے تو نزدیک ترست آں را مخالفت بکن و باطل میار: زیرا کہ حق وصواب در خلاف ہوا و ہوس آدمی ست۔

نصیحت چہاردہم: ہر کہ تلخ گوی و ترش روی و زشت خوی بود، ہمہ کس او را دشمن گیرند ، وہر کہ دروغ نگوید ، ووعدہ خلاف نکند، ومردم را نیازارد ہمہ کس او را دوست دارند۔

نصیحت پانزدہم: چہار چیز دلیل بزرگی ست: علم را عزیز داشتن ، وبدرا بہ نکوئی دفع کردن ، وخشم را فرو خوردن ، وجواب باصواب دادن۔

نصیحت شانزدہم: از داناتریں مردم کسے ست کہ از ناموافقت روزگار دل تنگ نباشد، و بلند ہمت کسے کہ نعمت آخرت را بر نعمت دنیا اختیار کند، وبے خرد کسے کہ تواضع کند آں کس را کہ تواضع او را مکروہ دارد، وبہ کسے نزدیکی مجو کہ از تو بیزار باشد۔

نصیحت ہفت دہم: یکے از بزرگاں می فرمایند کہ عالم آں کس را تواں گفت کہ علم او را از ناکردنیہا باز دارد۔

نصیحت ہیجدہم: سقراط گوید بدنے کہ از اخلاط فاسد پاک نیست ہر چہ او را غذا می دہی ، موجب تزائید مادۂ مرض گردد، وایں رمزیست از آں کہ اگر نفس ناطقہ از اخلاق ذمیمہ پاک نباشد تعلیم علوم او را موجب ازدیاد فساد می شود۔

نصیحت نوزدہم: حکمائے ہند گفتہ اند کہ دوستی چہار درجہ دارد:

درجہ ٔ اول: آں کہ بخانہ ٔ دوست برود، و دوست را بخانہ ٔ خود بیارد۔ ہر گاہ آں مرتبہ دست دہد چہارم دوستی حاصل شود۔

درجہ ٔ دوم: آن ست کہ بخانہ ٔ دوست چیزے بخورد، و دوست را بخانہ ٔ خود چیزے بخوراند۔ چوں بدیں حد برسد، نیم دوستی حاصل شدہ باشد۔

درجہ ٔ سوم: آن ست کہ دوست را چیزے بدہد، واگر دوست چیزے بدہد بگیرد۔ چوں بدیں پایہ برسد سہ ربع دوستی بحصول انجامد۔

درجہ ٔ چہارم: آن ست کہ از راز دل خود دوست را آگاہ نماید و دوست را نیز باید کہ بر اسرار دلی او را مطلع گرداند ۔ و چوں بایں مرتبہ برسد تمام دوستی حاصل شدہ باشد، و مرتبہ ٔ دوستی ازاں بالاتر نیست۔

سوال وجواب:

سوال:۔ از خداوند تعالیٰ چہ باید خواست؟

جواب:۔ خیریت وعافیت دارین

سوال:۔ زندگانی چگونہ بسر باید کرد؟

جواب:۔ خوشنودی وکم آزاری۔

سوال:۔ عمر بکدام شغل صرف باید کرد؟

جواب:۔ در تحصیل علم

سوال:۔ علم چہ نتیجہ دہد؟

جواب:۔ خوانندۂ علم اگر کہ باشد مہ گردد، واگر فقیر باشد توانگر گردد۔

سوال:۔ عزت بہ چہ افزوں شود؟

جواب:۔ بکم گفتن۔

سوال:۔ نیک بخت بہ چہ دلیل شناختہ شود؟

جواب:۔ بہ سہ دلیل: یکے: طلب علم، دوم: سخاوت، سوم: شگفتہ روئی۔

سوال:۔ نیک ترین کارہا چیست؟

جواب:۔ در مجلس علماو حکما نشستن، واز صحبت ایشاں متمتّع شدن۔

سوال:۔ مرد راازجان چہ عزیزست؟

جواب:۔ دین دار رادین، دبے دین رادرم۔

سوال:۔ یار چگونہ شناختہ شود؟

جواب:۔ در وقت حاجت مندی یارواغیار رامعلوم تواں کرد۔

سوال:۔ آں کدام کس ست کہ اگر صد عیب داشتہ باشد بروعیب نگیرند؟

جواب:۔ مردِ سخی۔

سوال:۔ آں چہ چیزہاست کہ بہتر از زندگانی، وبدتر از مرگ باشد؟

جواب:۔ بہتر از زندگانی، نیک نامی ست، وبدتر از مرگ، بدنامی۔

سوال:۔ صحت جسم در چہ چیز ست؟

جواب:۔ بہ اشتہاے صادق طعام خوردن، وہنوز اندکے اشتہا باقیست کہ دست از طعام باز کشیدن۔

سوال:۔ انسان از کدام عمل محبوب دلہا شود؟

جواب:۔ از راست معاملگی وشگفتہ روئی۔

سوال:۔ کم آزاری چگونہ حاصل شود؟

جواب:۔ خود را از جمیع ذی حیات کم تر وبدتر داند۔

سوال:۔ ایں صفت چگونہ حاصل آید؟

جواب:۔ از برکت صحبت علماء وحکما۔

سوال:۔ فرزند ناخَلف چگونہ باشد؟

جواب:۔ چناں کہ انگشت ششم، اگر ببرند درد کند، واگر بگزارند عیب بود۔

سوال:۔ صاحب دولت را کدام عمل بہتر ست؟

جواب:۔ بہ محتاجاں نان دادن، وبتواضع مہماناں پرداختن۔

سوال:۔ نشانِ دوست صادق چیست؟

جواب:۔ آں کہ در نیکی یاریِ تو کند، واز بدی ترا مانع آید۔

فرہنگ

حصہ اول:

(ص:۴)

دبستاں: مکتب، مدرسہ۔ فقرہ: عبارت کا ٹکڑا، جملہ۔ دم آب: پانی کا گھونٹ۔

(ص:۵)

از یادت نہ رود: تیری یاد سے نکل نہ جائے۔ مگزار کہ بپرد: تو اس کو مت اڑنے دے۔ دستِ چپ برگرد: بایاں ہاتھ پھیر۔ سرمشق: خوش خطی کا نمونہ۔

(ص:۶)

باش باش: ٹھہر ٹھہر۔ کجا ماندہ: کہاں رہ گیا۔ حرف می زند: بات کر رہا ہے۔ سرش بسنگ خورد: اس کا سر پتھر سے لگا۔ خُردس: مُرغا۔ یابو: ٹٹو، چھوٹا گھوڑا۔ قَمچی: کوڑا، چابک۔ خیر! پیش آنہا نیست: نہیں! ان کے پاس نہیں ہے۔

(ص:۷)

امروز چندم ماہ است: آج مہینے کی کون سی تاریخ ہے۔ سخنے دارم بشما: تم سے ایک بات کرنی ہے۔ پوستین: کھال کا کوٹ۔ چِرک: میل، میلا۔ گازُر: دھوبی۔ ارک: قلعہ، شاہی محل۔ فیروزہ: سبز رنگ کا ایک قیمتی پتھر۔

(ص:۸)

کفش: جوتا۔ حمّال: بوجھ اٹھانے والا، قلی۔ روز نامچہ: ہر روز کا حساب لکھنے کا رجسٹر، ڈائری۔ بدبدہ: نادِ ہند، نہ دینے والا۔ خیر: ٹھیک، کوئی بات نہیں۔ چارہ: علاج، تدبیر۔ آغا: آقا، مالک۔ پے کارے: ایک کام کے واسطے۔

(ص:۹)

خاطر جمع باشید: دل مطمئن رکھو، مطمئن رہو۔ ہلال: تیسری رات تک کا نیا چاند۔ پری شب: پرسوں کی رات۔ امشب: آج رات۔ فرداشب: آئندہ شب۔ پاس: رات یا دن کا چوتھائی حصہ، پہر۔ پارہ: حصہ۔ شہابہ: ٹوٹا ہوا تارہ۔ کو:

کہاں۔ پایاں روز: تیسرے پہر۔ پس بیائید: واپس آؤ۔ اینک: ابھی۔ پاس: رات یا دن کا چوتھائی حصہ، پہر۔ پارہ: حصہ۔ شہابہ: ٹوٹا ہوا تارہ۔ پایاں روز: تیسرے پہر۔ پس بیائید: واپس آؤ۔ اینک: ابھی۔ بگزارید کہ بردم: مجھے جانے دو۔ چاشت: ایک پہر دن چڑھے کا وقت۔ وامی شود: کھلتا ہے۔ برخیز: اٹھ۔ شانہ کردن: کنگھی کرنا۔ نہار نخورید: بغیر کچھ کھائے نہ کھاؤ۔

(ص:۱۰)

کثیف: میلا، گندہ۔ روز آزادی: چھٹی کا دن۔ ساعت دہ نزدہ: دس نہیں بجے۔ دریدہ می رود: پھٹی جاتی ہے۔ مِقویٰ: جلد، دفتی۔ افتاں وخیزاں: گرتے پڑتے۔ خیر! نو آموزم: نہیں! ابھی میں نے سیکھنا شروع کیا ہے۔ رواں کن: یاد کر، مشق کر۔ درآئی: داخل ہو۔ آداب جاے رانگہ دار: جگہ کے آداب کا خیال رکھ۔

(ص:۱۱)

آہار: چکناہٹ، کلف۔ آبکی: پھیکی، پتلی۔ شلاّق کردن: گھونسا مارنا، لکڑی سے مارنا۔ سرزدہ باشد: واقع ہوئی ہوگی۔ رواں نہ کردہ باشد: یاد نہیں کیا ہوگا۔ از ہمیں است: یہی وجہ ہے۔ زیر چوبش می کشند: اس کو لکڑی سے مارتے ہیں۔ سواد: قابلیت، ذہن۔ بہم رسانیدہ: حاصل کرلی ہے۔ ربط: لگاؤ، تعلق۔ یکدست: بالکل، یک بیک۔ دیگر کہ: دوسرا کون۔ آخر دزد کہ نمی افتد ایں جا: آخر یہاں کوئی چور تو نہیں آتا۔

(ص:۱۲)

می توانی بشماری: تو گن سکتا ہے۔ مردم بخیر اند: گھر میں سب لوگ اچھے ہیں؟۔ کوچک و بزرگ بسلامت؟: چھوٹے، بڑے سب خیریت سے ہیں؟۔ مزاج چہ طور است؟: مزاج کیسا ہے؟۔

(ص:۱۳)

صفا: دوستی، خلوص۔ شیراز: ایران کے ایک شہر کا نام۔ چند روز ست از شیراز برآمدید: شیراز سے نکلے ہوئے کتنے دن ہوئے۔ کابل: افغانستان کا ایک شہر۔ جہاز دودی: وہ جہاز جو بھاپ کی طاقت سے چلے۔ پشاور، لاہور: پاکستان کے دو شہروں کے نام۔ سرڈاک: ڈاک کے راستے سے۔ سرائے: مسافر خانہ۔ عجہ کارہ است: کس کام کا ہے۔ صِفاہان: (بکسر) اصفہان، ایران کا مشہور شہر۔ قنادی: قند بنانے کا کام۔ خاک صفاہان: اصفہان کی سرزمین۔ دامن گیر: دامن پکڑنے والا۔

آدم: آدمی۔ جائے کہ: جس جگہ۔ دگر: پھر۔ دل بر نمی خیزد: دل نہیں اٹھتا ہے۔ سبحان اللہ: اللہ پاک ہے، میں اللہ کو پاکی کے ساتھ یاد کرتا ہوں۔ جنت نشان: جنت جیسا، جنت کا نمونہ۔ جگر: کلیجہ۔ کشور: ملک، ولایت۔ ہفت کِشور: دنیا۔ قلب: کھوٹا۔ مواجب: تنخواہ، مشاہرہ۔ شش ماہہ رخت: چھ ماہ پر کپڑا۔ شہریہ: ماہانہ۔ جاروب کردن: جھاڑو دینا۔ تکانید: تم جھاڑو۔ سقہ: بھشتی، پانی پلانے کا پیشہ کرنے والا۔ تنک: تھوڑا۔ شل: نرم، گیلی۔ سائیس: گھوڑے کی دیکھ بھال کرنے والا۔ سمند: پیلا گھوڑا، اصیل گھوڑا۔ قاش: حصہ، ٹکڑا۔ کمیت: گہرا سرخ گھوڑا۔

(ص:۱۴)

سبزہ: سیاہی مائل سفید گھوڑا۔ مہمیز: لوہے کا کانٹا جو سواروں کی ایڑی پر لگا ہوتا ہے، ایڑ۔ تاب: طاقت، برداشت۔ اسپہائے ولایت: غیر ملکی گھوڑے۔ موافق: ساز گار۔ خفتان: ایک جنگی لباس، پوستین، ایک قسم کا جبہ۔ بانات: ایک قسم کا موٹا گرم ادنی کپڑا۔ خفتان بانات: اونی موٹے گرم کپڑے کا جنگی جبہ۔ رفو: پھٹے ہوئے کپڑے کی تاگوں سے مرمت کرنا۔ بندہائے قبا: قبا کی گھنڈیاں۔ برش: کپڑے صاف کرنے کا آلہ۔ دست مال: رومال۔ کرپاسی: سوتی۔ آبریشمی: ریشمی۔ بسم اللہ: اللہ کے نام سے۔ نظر قلی: نوکر کا نام۔ ماست: دہی مٹھا، چھاچھ۔ روغن بستہ شدہ: گھی جم گیا۔ دیگ دان: چولہا۔ زُغال: کوئلہ۔ منقل: انگیٹھی۔ آتش گیر: چمٹا، دست پناہ۔ دم کنند: گرم کریں، ابالیں۔ قلیان: حقہ۔ دودے کردہ: سلگا کر۔

(ص:۱۵)

خدارا ببیں: خدا کے واسطے، دیکھ (محاورہ)۔ دشت: بھنی، دکان کھلنے کے بعد پہلی بکری۔ گوسفند: بھیڑ۔ انارت: تیرا انار۔ خیر! یک سخن دارم: خیر! ایک بات کہوں۔ بآرزومی برند: شوق سے لے جاتے ہیں۔ ترازوے مشقالی: چھوٹی ترازو۔ نافہ: مشک کی تھیلی جو ہرن کی ناف سے نکلتی ہے۔ شفق: وہ سرخی جو سورج ڈوبنے کے بعد پچھم میں آسمان کے کنارے پر نمودار ہوتی ہے۔ طرف شد: ختم ہوگئی، غائب ہوگئی۔ پیش کن: بڑھا۔ فرش خواب بینداز: سونے کا بستر بچھا۔ توشک: بچھونا۔ بالیں: سرہانا، تکیہ۔ بماں: رکھدے (امر از ماندن)۔ پیش کن: بھیڑدے، بند کردے۔ پُشک: بلی۔ براق: وہ بلی جس کے بال بڑے بڑے ہوتے ہیں۔ تماشا کنید: دیکھو۔ چہ بازیہامی کنند: کیسے کھیلتے ہیں۔ دست بر پشتش کشید: اس کی پیٹھ پر ہاتھ پھیرو۔ بگزار کہ بدود: اس کو دوڑنے دے۔

(ص:۱۶)

موشک: چوہیا۔ کُنجشک: چڑیا۔ آزار داد: تکلیف پہنچائی۔ خون از دیدۂ طفل بچکید: بچے کی آنکھ سے خون ٹپک پڑا۔ صدایش می کنم: اس کو آواز دیتا ہوں۔ سردادن: چھوڑنا۔ سرگرگش سردادم: اس کو ایک بھیڑیے کے سامنے چھوڑدیا۔ شادی: بندر۔ چہ قدر بہ آدم ماند: کس قدر آدمی سے مشابہ ہوتا ہے۔ ناوہ: پرنالہ۔ گِل: کیچڑ۔ قوس قزح: دھنک ،وہ سات رنگی کمان جو برسات میں آسمان پر نظر آتی ہے۔ پہ پہ: واہ واہ۔ مہیب: خوف ناک۔ رعد: بجلی کی کڑک۔ صاعقہ: کڑکنے والی بجلی ۔ می افتد: گرپڑتی ہے ۔ الٰہی : میرے معبود۔ آسیب: تکلیف ،نقصان ،ڈر۔ گیاہ: گھاس۔ می روید: اُگتی ہے۔ سبز: ہری بھری۔ گلبن: گلاب کا درخت۔ ثمر: پھل۔

فرہنگ

حصہ دوم:

(ص:۱۸)

لبادہ: روئی دار چغہ جبہ۔ تعزیت: ماتم پرسی، پرسا۔ کور شدہ: تو اندھا ہو گیا ہے۔ مُردگان: مُردے۔ افلاطون: یونان کے ایک بہت بڑے حکیم کا نام جو بقراط کا شاگرد اور ارسطو کا استاذ تھا۔ عجائب: حیرت انگیز چیزیں۔ توانگر: مال دار۔ بمیری: تو مر جائے۔

(ص:۱۹)

سِیلی: تھپڑ، طمانچہ۔ جلاد: پھانسی دینے والا، وہ شخص جو کوڑے لگانے پر مقرر ہو۔ ندیم: مصاحب، ساتھی، دوست۔ لطیفہ: دل چسپ بات۔ منجم: نجومی، ستاروں کا علم رکھنے والا۔ خشم: غصہ۔

(ص:۲۰)

وجب: بالشت۔ فرو ریخت: گر پڑا، اتر گیا۔ خطاب رسید: آواز آئی۔ آویخت: لٹکا دیا۔ بانگ زد: آواز لگائی، اعلان کیا۔ ازیک دیگر جدا نمی فروشم: ایک سے دوسرے کو الگ نہیں بیچوں گا، الگ الگ نہیں بیچوں گا۔ وارد شد: آیا۔ قِلادہ: گلے کا پٹہ، گلوبند۔ ہیجدہم: اٹھارہویں۔ سبو: گھڑا، مٹکا، صراحی۔

(ص:۲۱)

اثنا: درمیان۔ پشہ: مچھر۔ دروغ گو: جھوٹا۔ مصلحت: بھلائی، حکمت۔ کوز: وہ آدمی جس کی پیٹھ جھک گئی ہو، کبڑا۔ راست: سیدھی۔ کَندن: اکھاڑنا۔ دزدی: چوری۔ مرا بنمائی: مجھ کو بتا دے۔ رسن: رسی۔ راند: ہانکا۔ ہر چند: بہت۔ تعاقب: پیچھا۔ اصطبل: گھوڑوں کے باندھنے کی جگہ۔

(ص:۲۲)

تیمور لنگ: ایک مشہور بادشاہ کا نام۔ مطربان: گویے۔ سرود: نغمہ، گانا۔ کیسہ: تھیلی۔ دینار: اشرفی، سونے کا سکہ۔

آثار: سیر۔ سیاست خواہم نمود: سزادوں گا۔ مدعی نتوانست: مدعی نہ کرسکا۔ ناچار شدہ: مجبور ہوکر۔ دریں چہ شک: اس میں کیا شک۔ مغل: ترکستان کی ایک قوم کا نام، ترکستان کا باشندہ۔

(ص:۲۳)

مُحقر: حقیر، ذلیل۔ بے جا: نامناسب: علی الصباح: صبح سویرے۔ شگون: فال۔ تازیانہ: کوڑا، چابک، ہنٹر۔ زدن گرفت: مارنے لگا۔ ستود: تعریف کی۔ مقراض: قینچی۔

(ص:۲۴)

مرغاں: پرندے۔ منقار: چونچ۔ بردارد: وہ اٹھائے۔ فریفت: دھوکا کھا گیا۔ دِہقان: دیہاتی، کسان، گنوار۔ سرمی داد: چھوڑ دیتا تھا۔ سپس: بعد، پیچھے۔

(ص:۲۵)

لت زدہ: لات مار کر۔ براند: ہانک دیا۔ الحاح: آہ وزاری، منت سماجت۔ زمام: باگ ڈور، لگام۔ سیر گردانم: آسودہ کروں۔ گرسنگاں: بھوکے۔ خواجہ: حاکم، آقا، مالک۔ نقض عہد: عہد توڑنا، وعدہ خلافی۔ دستاویز: معاملہ کی تحریری سند۔ سرخط: تنخواہ کے حساب کا کاغذ۔ سرود کہنہ: پرانا گانا، آشفتہ: پریشان ہوکر، ناراض ہوکر۔ تہور: دلیری، بے باکی۔ پیش نظر بگماشت: نگاہ کے سامنے رکھا۔ زمزمہ سرایاں: نغمہ گانے والے، گویےّ۔ سرائیدن گرفت: گانے لگا۔ علوفہ: خوراک۔ تمسک: دستاویز، تحریری سند۔ امتحاں کنم: جائزہ لے رہا ہوں۔ ترانہ: گیت۔ بے قیاس: بے انتہا، بے شمار۔

(ص:۲۶)

پیر زنے: ایک بوڑھی عورت۔ بقال: سبزی فروش۔ شتابی: جلدی۔ دشنام: گالی۔ پاپوش: جوتا۔ نالش: شکایت۔ سیاست: سزا۔ برآوردہ: نکال کر۔

(ص:۲۷)

خاطر جمع شد: مطمئن ہوگیا۔ کاہ: گھاس۔ خانہ خرابی: گھر کی بربادی۔ سوداگر: تاجر۔ لک: لاکھ۔ اَسامی: نام۔ اول نامہا: سب سے پہلا نام۔ متدین: دین دار، دیانت دار۔

(ص:۲۸)

کشت زار: کھیت۔ قد آدم: آدمی کا قد۔ متعجّب شد: تعجب میں پڑ گیا۔ پنداشت: سمجھا۔ باور: یقین۔ زنہار: ہرگز۔ مباد: ایسا نہ ہو، خدا نہ کرے۔ عطار: عطر فروش، دوا فروش۔

(ص:۲۹)

مناقشہ: جھگڑا۔ حاذق: ماہر۔ محل زیان: نقصان کی جگہ۔ در ضلع عراق پارس: عراق عجم کے علاقے میں۔ تصمیم: پختہ کرنا۔ بداد رسیدن: انصاف کو پہنچنا، انصاف دلانا۔ چنگ: چنگل، پنجہ۔ چنگ در دامنش زدند: انہوں نے اس کا دامن پکڑ لیا۔ خوں بہا: دیت، قتل کا مالی معاوضہ۔

(ص:۳۰)

حَلَب: ملک شام کا ایک شہر۔ ناگزیر: ضروری۔ سدراہش گشت: اس کی راہ کی رکاوٹ بن گئی۔ توقف گمار: ٹھہر جا۔ غور: گہرائی، سوچ، حفاظت، فائدہ پہنچانا۔ خسک: گوکھرو کانٹا جس میں تین گوشے ہوتے ہیں۔ برچیدہ اند: انہوں نے چنے ہیں۔ خیال خام: کچا خیال، بے ہودہ خیال۔ مدعیٰ علیہ: جس پر دعویٰ کیا جائے۔ تو عجب کسی: تو عجیب آدمی ہے۔ بنکل: جہاز کی وہ جگہ جہاں قطب نما رکھتے ہیں۔ دام: قرض۔

(ص:۳۱)

اسپانیہ: ملک اسپین، (قدیم اندلس)۔ جہاں گرد: دنیا بھر میں گھومنے پھرنے والا، سیاح۔ ہم دراں بیشۂ پرخار: اسی کانٹوں بھرے جنگل میں۔ عنان: لگام۔ داد خواہ: انصاف چاہنے والا، فریادی۔ خیرہ: تاریک۔ مے فروش: شراب بیچنے والا۔ بادہ۔ شراب۔ ترش رو: بد دماغ۔ تند خو: بد مزاج، چڑچڑا۔ ساغر: شراب کا پیالہ، جام۔ نیک اختری: خوش قسمتی۔ مایہ: پونجی، سرمایہ۔ بخت وری: نیک بختی۔ پیرایہ: زیور، مکنت: توانگری۔ خُم: مٹکا۔ منوال: طریقہ۔

(ص:۳۲)

بھلائی کی باتیں۔ حسب ونسب: ماں باپ کا خاندانی سلسلہ۔ مدارا: خاطر، تواضع، صلح، دوستی۔ مداوا: علاج۔ بادیہ: جنگل۔

(ص:۳۳)

احیان: اوقات۔ فکربد: براخیال۔ معیوب: برا۔ سر: راز، بھید۔ محرم اسرار: رازوں کی حفاظت کرنے والا، راز دار۔ حذر: بچاو، احتیاط۔ علوہمتی: بلند ارادہ۔ ریاست: سرداری۔ زشتی: برائی، بھونڈاپن۔ خودستائی نمودن: اپنی تعریف کرنا۔ افزونی: زیادتی۔

(ص:۳۴)

ذوالنون: ایک ولی کامل کا لقب "ذو" بمعنی صاحب اور "نون" بمعنی مچھلی والے۔ اس لقب کی وجہ یہ ہے کہ آپ ایک روز کشتی پر سوار تھے کسی کا موتی کھوگیا اس نے آپ پر چوری کا الزام لگایا، آپ کی دعا سے مچھلیاں اپنے اپنے منہ میں ایک ایک موتی لے کر نمودار ہوئیں، آپ نے ایک مچھلی کے منہ سے اس شخص کا موتی لے کر اسے دے دیا۔ خواجگی: آقائی۔ سقراط: یونان کا ایک مشہور حکیم۔ اخلاط: صفرا، سودا، خون، بلغم میں سے ہر ایک کو خلط کہتے ہیں۔ رمز: اشارہ، راز۔ نفس ناطقہ: روح، جان۔

(ص:۳۵)

باید خواست: مانگنا چاہیے۔ دارین: دونوں جہاں، دنیا و آخرت۔ کہ: چھوٹا، بے حیثیت۔ مہِ: بڑا، سردار۔ شگفتہ روئی: ہنس مکھ رہنا، خوش مزاجی۔ یاری: مدد۔ مانع: روکنے والا۔